

Mød mig som et menneske!

- en rapport udarbejdet af Danske Handicaporganisationer
i forbindelse med projekt "Børn og unge med handicap siger
deres mening", 2008

Mød mig som et menneske!

- en rapport udarbejdet af Danske Handicaporganisationer
i forbindelse med projekt "Børn og unge med handicap siger
deres mening", 2008

Indhold

Indledning	5
Læsevejledning	9
Kapitel 1. DH's vurdering af projektet	11
Kapitel 2. Familie	15
Kapitel 3. Skole	19
Kapitel 4. Uddannelse og arbejdsliv	27
Kapitel 5. Ungdomsliv	33
Kapitel 6. Hjælp og støtte	43
Kapitel 7. Selvføståelse	51
Kapitel 8. Kendskab og anerkendelse	61
Kapitel 9. Perspektiver for det videre arbejde med vilkår og rettigheder for børn og unge med handicap	71

Indledning

Børn og unge med handicap har rettigheder!

Børn og unge er eksperter, når det gælder deres eget liv. Derfor skal de også inddrages i de spørgsmål, der vedrører dem selv. Med dette i sigte har Danske Handicaporganisationer (DH) igangsat projekt **"Børn og unge med handicap siger deres mening"**, der ligger til grund for denne rapport. Projektets formål er at lade børn og unge med handicap selv komme til orde, når det gælder de forhold, der vedrører deres hverdag. Børn og unge kan bidrage til en nødvendig og værdifuld viden, når beslutninger skal tages. Men det handler ikke kun om relevans – det handler også om rettigheder.

Ifølge **FN's Børnekonvention** artikel 12 skal alle børn have ret til at udtrykke deres synspunkter i alle forhold, der vedrører dem selv – ligesom de har krav på, at deres meninger respekteres. Dette gælder også børn og unge med et handicap.

Børn og unge med handicap er også omfattet af **FN's Handicapkonvention**, der for nylig er trådt i kraft. I artikel 3 fremgår det bl.a., at grundlæggende principper indebærer respekt for værdighed, ret til selvbestemmelse og uafhængighed, respekt for de voksende evner, som børn med handicap udvikler samt børns ret til at bevare og udvikle deres egen identitet. Artikel 7 omhandler børn specifikt og understreger, at alt arbejde med og for børn med handicap skal være i barnets interesse og i overensstemmelse med barnets rettigheder. Barnet skal have indflydelse på egen situation. Af artikel 9 fremgår det endvidere, at tilgængelighed i udvidet forstand er helt nødvendig for, at mennesker med handicap skal kunne deltage i samfundet og udøve deres rettigheder som alle andre.

Børn og unge med handicap har altså ret til at få mulighed for at tage del i samfundet på lige fod med deres jævnaldrende, ligesom de har ret til at få deres meninger hørt og respekteret. De har ret til indflydelse. Dette har inspireret projekt "Børn og unge med handicap siger deres mening", der sigter mod at forbedre vilkårene for børn og unge med handicap ved at lade dem tale deres egen sag. Det har derfor også været en vigtig del af projektets formål at fremme inddragelse af børn og unge med handicap generelt. I det følgende kan man læse mere om projektet.

Projektets tilblivelse og formål

I 2004 gennemførte DH (dengang DSI) det første projekt "Børn og unge med handicap siger deres mening", hvor 14 børn og unge med vidt forskellige handicap var sammen en weekend for at fortælle om deres oplevelser med at være unge og have et handicap. I det nye projekt har DH afholdt endnu to weekendseminarer for i alt 30 unge mellem 14-18 år med vidt forskellige handicap:

- ADHD
- AMC - Arthrogryposis Multiplex Congenita (arm/ben defekt)
- Autisme
- Cerebral Parese
- Døvhed
- Epilepsi
- Halvsidig lammelse som følge af blodprop
- Hjerneskade
- Knogleskørhed (medfødt)
- Muskelsvind
- Senvirkning pga. svulst i lillehjernen
- Synshandicap
- Tourettes syndrom
- Udviklingshæmning

Formålet med seminarerne var at lade børn og unge komme til orde på deres egne præmisser. Det blev gjort gennem forskellige typer af samtaler og gennem mere kreative metoder som musik-, skrive- og maleværksted for at sikre, at alle fik mulighed for at udtrykke sig. Seminarerne blev afholdt på Pindstrup Centret i september og oktober måned 2007. Yderligere syv unge er blevet interviewet på en efterskole i februar 2008 for at teste resultaterne fra seminarerne.

Formålet med at igangsætte et nyt projekt var at komme mere i dybden med nogle af de problemstillinger, der har vist sig i materialet fra det første seminar. De unges fortællinger fra 2004 vidner om de barrierer, de støder på i skolen, i fritiden, i systemet og i mødet med andre mennesker.

I afholdelsen af de to nye seminarer har det samtidig været formålet at arbejde videre med metoder og værktøjer til at høre børn og unge med handicap ud fra erfaringerne fra første projekt.

Formålet med det nye projekt er samlet:

- at få afprøvet udsagn og synspunkter fra det første projekt med en ny og større målgruppe
- at gå mere i dybden med en række af de dengang fremsatte synspunkter
- at videreudvikle og operationalisere metoder til at indhente informationer og synspunkter hos børn og unge med vidt forskellige handicap

På baggrund af de unges udsagn og holdninger udarbejder DH materialer til kommuner, organisationer og andre interessenter med det formål at bidrage med viden om, hvordan det er at være ung med handicap i dagens Danmark, og hvordan børn og unge inddrages i de spørgsmål, der vedrører dem selv. Projektet munder ud i følgende forskellige produkter:

Denne **rapport** samler de unges udsagn sammen med de forskellige materialer fra seminarernes værksteder. Rapporten vil også blive udgivet i en kortere udgave rettet mod henholdsvis børn og unge, kommuner og organisationer. Rapportens formål er at synliggøre børn og unges egne holdninger og ønsker til deres tilværelse og særligt sætte fokus på de forhold, der kan forbedres.

Derudover udgives en **metodeværktøjskasse**, der indeholder uddybende beskrivelser af seminarerne og

de metoder, der er anvendt i forbindelse med projektet. Formålet med værktøjskassen er at bidrage med værktøjer og inspiration til at inddrage børn og unge med handicap.

Endelig udformes en **checkliste** til brug for kommunalpolitikeres vedtagelse af den lokale børnepolitik i kommunerne. Formålet med checklisten er at skabe basis for, at de unges synspunkter ikke glemmes i den konkrete børnepolitik.

Projektet afsluttes med en **konference** for politikere, kommunale repræsentanter, handicaporganisationer, børneorganisationer og unge med handicap, hvor resultaterne fra projektet præsenteres og debatteres.

DH vil gerne rette en stor tak til de 30 unge for deres engagerede deltagelse på seminarerne og for at bidrage med en betydelig viden, som har stor værdi for det videre arbejde med børn og unges vilkår. Også en tak til de hjælpere, som bidrog til, at seminarerne forløb godt. En tak skal også rettes til de syv unge, der hjalp med at slå sløjfe på undersøgelsen.

Desuden vil DH gerne takke Velfærdsministeriet for at muliggøre dette vigtige projekt.

Projektet er finansieret af satspuljemidler via Velfærdsministeriet og kører frem til 30. juni 2008.

Danske Handicaporganisationer, juni 2008

Læsevejledning

Det er de unges *egne* meninger, der er relevante. Derfor giver rapporten plads til, at de unge selv kan komme til orde gennem forskellige udsagn og de malerier, tekster og sange, de har lavet på seminarernes værksteder. De unges udsagn er formidlet videre gennem forskellige temaer, der hver berører områder af seminardeltagernes tilværelse med et handicap. Efter hvert tema skitserer DH kort de vigtigste problemstillinger og perspektiver for den videre indsats på området, og der henvises til relevante artikler fra henholdsvis Børnekonventionen og Handicapkonventionen. Afslutningsvis opsamler DH projektets vigtigste konklusioner og perspektiver i forhold til det videre arbejde med vilkår og rettigheder for børn og unge med handicap.

Rapporten er inddelt i følgende kapitler:

Kapitel 1 indeholder DH's vurdering af projekt "Børn og unge med handicap siger deres mening" og relaterer til henholdsvis Børnekonventionen og Handicapkonventionen.

Kapitel 2-8 indeholder de unges udsagn om hvert af følgende temaer:

2. Familie
3. Skole
4. Uddannelse og arbejdsliv
5. Ungdomsliv
6. Hjælp og støtte
7. Selvførelsteelse
8. Kendskab og anerkendelse

Kapitel 9 indeholder DH's konklusioner og perspektiver for det videre arbejde med vilkår og rettigheder for børn og unge med handicap.

Kapitel 1

DH's vurdering af projektet

Samlet set har projekt "Børn og unge med handicap siger deres mening" været en positiv oplevelse med dejlige og engagerede unge mennesker. Som udgangspunkt var der skepsis over for at bringe børn og unge med vidt forskellige handicap sammen og samtidig få en produktiv og konstruktiv proces ud af det.

Men det gik godt i denne sammenhæng. Det hænger i høj grad sammen med vores formål: På kort tid at få information om børnene og de unges eget syn på deres tilværelse. I andre sammenhænge vil det ikke være en brugbar model. For eksempel vil det ikke være hensigtsmæssigt at organisere skole- og fritidstilbud uden hensyn til, hvilken type vanskeligheder børnene og de unge har.

For at lykkes har vi benyttet et væld af forskellige arbejdsformer og metoder. Nogle udtrykker sig let og klart verbalt, andre har behov for andre udtryksformer. Erfaringerne er samlet i metodeværktøjskassen, som forhåbentlig kan fungere som inspiration for andres arbejde med at inddrage børn og unge med handicap. Hvad enten det drejer sig om beslutninger, der vedrører det enkelte barn, eller handler om børn og unges indflydelse mere generelt, for eksempel i elevråd, eller vedrører kommunernes udarbejdelse af en sammenhængende børnepolitik. Metodeværktøjskassen skal forstås som en samling af redskaber, hvor man vælger præcis det, man har behov for i den konkrete situation og i tilpasset form. Inddragelse forudsætter med andre ord ikke, at unge inviteres på weekendseminar.

Karakteristisk for deltagerne i projektet er et utroligt gå-på-mod. De både kan og vil overkomme de udfordringer deres funktionsnedsættelse medfører. De vil deltage og bidrage i kultur- og fritidslivet, i sociale sammenhænge, og de vil have uddannelse og arbejde. De vil være aktive samfundsborgere på lige fod med alle andre. De vil mødes som mennesker med ressourcer og potentialer.

Men deres udsagn vidner også om, at de støder på forskellige barrierer i deres forsøg på at være aktive samfundsborgere. De møder fordomme, mangel på forståelse, viden og vilje, ligesom de begrænses af dårlig

tilgængelighed. Samværet med deltagerne vidner om store mangler for at gøre samfundet fuldt tilgængeligt og fordomsfrit for børn og unge med handicap. Store opgaver venter fortsat for at opnå fuld deltagelse. På trods af at såvel Børnekonventionen som Handicapkonventionen glasklart sikrer rettigheder til børn og unge med handicap i alle livets forhold.

Om børnenes rettigheder

Danmark har ratificeret Børnekonventionen og underskrevet Handicapkonventionen og er således forpligtet til at overholde og arbejde for konventionernes opfyldelse. Konventionerne er redskaber til at opnå rettigheder.

Børnekonventionen

Børnekonventionen har været benyttet i en årrække. Den har givet forbedringer for børn og unge, og den har været med til at øge opmærksomheden omkring rettigheder og muligheder for børn og unge.

Børns rettigheder er defineret i Børnekonventionen i erkendelse af, at børn og unge har anderledes og mere vidtgående behov for beskyttelse, for at få tilgodeset deres rettigheder, end mennesker i øvrigt.

Med tilsvarende begrundelse har handicapbevægelsen verden over presset på for at få en Handicapkonvention. Som i øvrigt trådte i kraft 3. maj 2008 - efter at det 20. land havde ratificeret den.

Børn med handicap er naturligvis omfattet af alle rettigheder i både Børnekonventionen og Handicapkonventionen. Men børn med handicap er også særligt beskyttet både i Børnekonventionen og i Handicapkonventionen. Det er de i erkendelse af, at børn med handicap har særlige behov og brug for beskyttelse for at kunne udnytte deres rettigheder. Der er samtidig en erkendelse af, at børn med handicap har særligt svært ved at få dækket disse behov.

Børnekonventionens artikel 23 om beskyttelse af børn med handicap er væsentlig, men lige så væsentligt er det at fokusere på, at børn med handicap har tilsvarende rettigheder, som andre børn har i medfør af konven-

tionen. Ret til ordentlig sundhed, uddannelse, familiev, fritid m.m. Retten til at blive hørt i forbindelse med spørgsmål, der er af betydning for barnet selv er knæsat i Børnekonventionens artikel 12. Den ret er basal og udgør grundlaget for at sikre alle mennesker et værdigt liv.

Stort set alle deltagere på DH-seminarerne i både 2004 og 2007 har givet udtryk for, at de ikke er blevet hørt, ikke er blevet inddraget og ikke har haft den indflydelse på egen situation, som de gerne vil, og som de er kvalificerede og berettigede til. De har ikke haft mulighed for at udøve den rettighed, som Børnekonventionen giver dem.

At inddrage børn er ikke nødvendigvis let. At inddrage børn med handicap kan være endnu mere kompliceret. Men det, at det er kompliceret, er ikke en begrundelse for at lade være. Det er nødvendigt, at myndigheder, institutioner, forskere og organisationer arbejder målrettet med, hvordan børn kan inddrages, kan have indflydelse og udøve rettigheder.

Handicapkonventionen

Handicapkonventionen er ny. På handicapområdet vil den være et væsentligt nyt redskab til at sikre rettigheder. Meget arbejde forestår endnu, men skal konventio-

nerne efterleves, skal der ske forandringer i forhold til synet på, tankemåden, inddragelsen og handlingerne over for børn og unge med handicap.

Handicapkonventionen sikrer særlig beskyttelse af menneskerettighederne for mennesker med handicap. Konventionen har en særlig artikel – artikel 7 – der specifikt omhandler rettigheder til børn med handicap. Artiklen slår fast, at børn med handicap har ret til fulde menneskerettigheder, til at deltage, til beskyttelse og til handicapkompenserende støtte.

Det er gennemgående i Handicapkonventionen, at mennesker med handicap har ret til deltagelse og inddragelse i samfundet i alle forhold og på alle niveauer så tæt på det almindelige som overhovedet muligt. Samfundet er forpligtet til, uden udgift for den enkelte, at stille hjælpemidler og støtte til rådighed.

Som den eneste af menneskerettighedskonventionerne har Handicapkonventionen en grundig artikel 9 omkring tilgængelighed. Artiklen fastslår, at det skal være muligt for mennesker med handicap at deltage fuldt ud i alle samfundets aktiviteter på lige fod med andre. Artiklen omhandler den fysiske tilgængelighed såvel som tilgængelighed til information og materialer. Der skal sikres information på punktskrift, tegnsprogstolkning og let læst information.

Børn og unges behov for tilgængelighed er langt fra opfyldt i Danmark. Der er gamle skoler og institutioner, der er fuldstændig utilgængelige. Materiale og tolkning skal man ansøge om på forhånd, og det er ikke altid, at man kan få det. Let læst tekst er ikke en selvfølgelighed, men forekommer snarere udelukkende, når offentlige myndigheder eller organisationer en sjælden gang vil vise, at det kan lade sig gøre.

Og disse eksempler er alene, hvor offentlige myndigheder har ansvaret. Herudover bruger unge byrummet og tilbud, som i høj grad er private. Cafeer, restauranter, biografer og butikker. Her er der ofte slet ikke tænkt på tilgængelighed.

Tilgængelighedsspørgsmål bliver ofte taget op i handicaporganisationerne. Både hvad angår fysisk tilgængelighed, og hvad angår tilgængelighed til viden og materialer. Det er ikke mærkeligt. Tilgængelighed markerer og illustrerer både konkret og symbolsk, hvordan men-

nesker med handicap igen og igen ikke har samme muligheder for at deltage på lige fod med andre. I barne- og ungdomsårene er det helt grundlæggende at opleve tilhørsforhold, at være med, at blive regnet for noget. Det er svært, når tilgængeligheden sætter grænser.

Derfor er der lang vej igen til fuld deltagelse, og derfor er det afgørende vigtigt, at handicaporganisationerne forstår at insistere effektivt på, at konventionerne overholdes. Målet er, at mennesker med handicap uanset handicappets omfang og art og uanset alder kan deltage og bidrage ubegrænset og på lige fod.

**Hvordan er det at være ung med et handicap
og skulle forholde sig til forældre og søskende?
Hvilke oplevelser fortæller deltagerne om i
forhold til at have et handicap i deres familie?**

Kapitel 2

Familie

Seminardeltagerne kommer, ligesom andre unge, fra vidt forskellige hjem med meget forskellige familieforhold. Samtidig står de over for mange af de samme problematikker i forhold til familie og søskende som andre unge på deres alder. Deltagerne fortæller om bekymrede forældre, irriterende søskende, om deres familier på godt og ondt. Nogle af fortællingerne knytter sig til at være teenager generelt, mens andre fortællinger knytter sig til oplevelserne med at være teenager med et handicap.

Slip os løs!

Ligesom andre unge diskuterer deltagerne med deres forældre, hvad de må og ikke må få lov til. Forældre har let ved at bekymre sig, og i særlig grad når det gælder unge mennesker med et handicap. Sådan oplever deltagerne det. Flere fortæller, at de føler sig overbeskyttede – at forældrene simpelthen bekymrer sig for meget om dem, fordi de har et handicap. Og det kan være rigtig svært, når man er ung og bare gerne vil gøre ligesom alle andre unge. En pige på 15 år, der sidder i kørestol, fortæller:

“Min mor hun er alt for meget. Altså, jeg har først lige fået lov at køre op i byen alene. Jeg skal op ad tre villaveje, hvor der aldrig kører biler. Det kan godt være rigtig meget for meget.”

For de unge, der er i en alder, hvor de skal lære at gøre tingene på egen hånd, er det vigtigt at de nogle gange får plads til at prøve ting af, får lov at deltage i bestemte arrangementer – eller måske får lov til at køre en tur i byen uden forældre eller hjælpere. Nogle snakker om, at det især er vigtigt for unge med handicap, at forældrene lader dem klare sig selv:

“Jeg tror faktisk, det er ekstra vigtigt, at forældre slipper deres handicappede børn løs, end forældre med et ganske almindeligt, eller hvad skal man kalde det, barn.

For di der er så mange, der bliver pakket ind i vat, og ikke bliver hærdet og ikke bliver noget som helst, og når de så kommer ud på arbejdsmarkedet eller på en efterskole for eksempel, så bliver de fuldstændig chokerede over den virkelige verden, hvis man kan sige det på den måde. Og det er et meget meget vigtigt signal at sende til forældrene: husk nu at bryd jeres barns og jeres egne grænser.”

Jeg vil bare klare mig selv... men gider du lige hjælpe mig?

De unge har brug for engang imellem at være sig selv, uden forældre og hjælpere, og det kan godt være svært at forklare sine forældre, at man har brug for at gøre nogle ting på egen hånd.

Flere af de unge fortæller, at deres forældre er gode til ikke at bekymre sig. For nogle er det endda forældrene, der har skubbet på i forhold til, at de unge skal lære at klare sig selv. En dreng, der er svagsynet, fortæller, at hans mor har sørget for, at han fra en tidlig alder har gået rundt i sin by alene for at vænne sig til sit synshandicap. Det har han været glad for – han vil gerne selv og kan også selv! Han fortæller om ønsket om at være selvstændig:

“Jeg går rimelig meget op i at være selvstændig. Det har jeg næsten altid gjort. Jeg har altid haft en jeg-vil-selv-attitude. Fra jeg var helt lille. Mig og min søster har været op og skændes mange gange om hun skulle have lov til at hjælpe mig eller hun ikke skulle. Hun ville så gerne hjælpe mig med alting, men jeg ville selv. Det har jeg åbenbart altid villet.”

Men selv om mange af de unge deltagere har et stærkt ønske om at vise, de kan klare sig selv, så er det for nogle ikke altid let, når man samtidig er så afhængig af den hjælp, forældrene bidrager med i hverdagen:

“Det, som jeg synes er rigtig irriterende, det er hvis man fx lige har været oppe at skændes med sin mor og far, og så bagefter skal spørge dem om hjælp. Man har lige stået og råbt og skreget; “Du skal fand’me ikke komme her, jeg vil fand’me være mig selv nu” og så: “Gider du hjælpe mig, for det har jeg virkelig lige brug for?” Det er enormt irriterende, når man lige har stået og været den store: “Jeg vil bare klare mig selv, og jeg vil bare ud i livet”, og så er man stadigvæk dybt afhængig af, at de lige hjælper med at samle det op, for det kan man altså ikke lige nå.”

Min lillesøster kunne mere end mig... super irriterende!

I nogle situationer kan det altså godt være svært at ville være ‘stor’, når man stadig er afhængig af sine forældre. Der er også mange, som har mindre søskende uden han-

Kærlighed

Maleren, hendes kæreste og mor og far er malet på billedet. Billedet handler om kærlighed til dem, der er på billedet, og hvor vigtige personer de er for maleren.

dicap, som fortæller, at det kan være svært at være den 'store', når deres søskende ofte overhaler dem på visse punkter. På den måde er rollerne byttet om, og det skal begge parter vænne sig til. Det fortæller en pige med spastiske lammelser:

"Min lillebror er begyndt at finde ud af, at han er lidt længere end mig i det faglige, og det er han begyndt at irritere mig lidt med. Nogle dage tænker jeg bare; "Nå ja, men altså". Andre dage bliver jeg så stiktosset, at jeg bare ikke kan holde ham ud. Det kan godt være lidt træls. Jeg siger til ham: "Det her det kan jeg altså godt. Der er bare nogle ting, jeg har svært ved." Det skal han også lige lære at finde ud af."

Når man vokser op med søskende, er det let at sammenligne sig selv med sin bror eller søster. Flere fortæller om oplevelser, hvor de pga. deres handicap ofte må acceptere, at de ikke altid kan gøre de samme ting lige så hurtigt eller lige så godt som deres søskende. Det kan især være svært med mindre søskende:

"Jeg kan huske det der med, da jeg var mindre, at jeg syntes, det var enormt frustrerende, at min lillesøster kunne mere end mig. Det der med, at det var hende, der vandt når vi løb kapløb for eksempel. Eller at hun kunne klatre i træer, og det kunne jeg ikke. Og så var hun bare sådan en lille en, som var rigtig hurtig til en masse ting. Og jeg har altid været sådan lidt langsom. Både til at lære og sådan, så hun har været sådan en lille hurtig en, der bare har været super irriterende."

Hun er stolt af mig!

Men det kan også være rigtig rart at have søskende, der kan hjælpe med forskellige ting, hvis det bliver gjort på en ordentlig måde. Og så gør det ikke noget, at man ikke altid kan få lov til at være den 'store'. Nogle ting er ens søskende bedre til og omvendt. Mange bruger meget tid sammen med deres søskende, og det vigtigste er, at ens søskende har forståelse for ens handicap. En svagsynet fortæller om sin søster:

"Hun har selvfølgelig altid accepteret mit handicap. Der er jo nogle søskende, de vil ligesom overskygge det handicap, den anden søskende har. Og det har vi selvfølgelig altid været meget opmærksomme på, at det ikke skete. Og det er aldrig sket. Men altså, det er hun også fuldstændig ligeglad med... hun er stolt af mig, og jeg er stolt af hende."

Jeg er bare underlig, jeg er bare dum

Flere af de unge fortæller om søskende, der har haft no-

get sværere ved at forstå deres handicap. Nogle af de unge med psykiske og mere usynlige handicap føler, at deres søskende har svært ved at finde ud af, hvad handicapet går ud på, og hvor grænserne går. En pige, der er udviklingshæmmet fortæller:

"Jeg ved ikke, hvordan jeg skal sige det, men mine søskende vil ikke acceptere, at jeg har et handicap. Hun [den ene søster] synes, det er latterligt, at jeg har et handicap. Hun synes, jeg er underlig, fordi jeg har et handicap. Hun bliver ved med at gøre det samme, og hun udspørger mig hele tiden. Det gider jeg ikke."

Det kan være svært for søskende at forstå noget, der ikke sådan er til at tage og føle på. En pige fortæller, at hendes bror ikke kan forholde sig til hendes autisme, og at det påvirker deres forhold i en negativ retning:

"Min storebror, han forstår det ikke, han kan ikke se det. Jeg har jo ikke brækket et ben, og jeg er heller ikke døv og heller ikke blind, så jeg fejler jo ingenting i hans hoved. Han kan ikke se det. Så det er svært for mig at snakke med ham nu. Altså, han forstår mig jo ikke. Og han kan ikke se det. Jeg er bare underlig, jeg er bare dum."

At have en mor, der virkelig kæmper for en

Flere fortæller, at de oplever, at deres søskende har svært ved at forholde sig til at have en søster eller bror med et handicap. Nogle gange går det ud over deres forhold – og det er de kede af. For andre er det nogen andre i familien, der har svært ved at forholde sig til deres handi-

cap eller ikke tager de rigtige hensyn. For alle deltagerne er det rigtig vigtigt med en familie, der forstår dem og accepterer dem, som de er. Mange går til deres forældre, hvis det fx går dårligt i skolen, hvis de skal have hjælp til at klage over noget, eller hvis de bare generelt har brug for omsorg og støtte i hverdagen. De unge, der har brug for ekstra omsorg og hjælp i hverdagen, er derfor meget afhængige af deres forældre og er ofte tæt knyttede til familien.

Men også de mere selvstændige unge fortæller, at de ind imellem har brug for hjælp og støtte fra deres forældre. En dreng med ADHD fortæller, at han gør meget ud af at klare sig selv. Men nogle gange går han alligevel til sin mor og beder om hjælp:

"Hvis jeg endelig klager til min mor, så gør hun også noget ved det, det er en af de gode ting ved at have en mor, der virkelig kæmper for en. Det er jeg glad for. Men jeg er glad for, at hun ikke er sådan en total omsorgsfuld en, som bare siger: "Nååå, du har fået et sår på fingeren, du skal have hele hånden i bandage!""

Hvad enten man er meget afhængig af sine forældre og søskendes hjælp og støtte i hverdagen, eller om man har behov for at være selvstændig, så afspejler de fleste unges diskussioner og beskrivelser af hverdagen, at familien er meget vigtig for dem. For nogle yder familien en helt nødvendig hjælp i specifikke situationer, mens den for andre mere fungerer som en base, hvorfra de møder omverdenen. Derfor påvirker det de unge meget, hvis de ikke oplever støtte og accept hjemmefra.

Familie – opsamlende perspektiver

Udsagnene fra deltagerne afspejler, at unge med funktionsnedsættelse, som andre unge, har behov for familien som en tryk base for at være udadvendt. Hvis familien er velfungerende, er det ikke den, der fylder mest i de unges bevidsthed. De er langt mere optagede af at prøve at klare sig på egen hånd, være en del af samfundet, blive accepteret og få både uddannelse og arbejde.

FN's Børnekonvention, artikel 9 om barnets ret til at bo sammen med sine forældre, medmindre dette skønnes uforeneligt med barnets tarv, og barnets ret til at opretholde kontakt til begge forældre, hvis det lever adskilt fra den ene eller dem begge.

FN's Handicapkonvention, artikel 23 om respekt for hjem og familie. Der skal gives passende assistance til mennesker med handicap til børneopdragelse. Et barn må aldrig fjernes fra dets forældre på grund af handicap.

Hvad siger de unge om skolen, deres lærere, undervisningen og de andre elever? Og hvordan oplever de at gå på henholdsvis almindelig skole og på specialskole?

Kapitel 3

Skole

Seminardeltagerne har mange forskellige erfaringer og oplevelser fra deres skolegang. Nogle har haft et godt skoleforløb, god undervisning og har mødt forståelse blandt lærere og elever. Andre har haft frustrerende oplevelser i skoletiden – nogle er ikke blevet fagligt udfordret, mens andre modsat har oplevet at måtte kæmpe for at følge med i undervisningen. Andre har ikke kunnet deltage i forskellige skoleaktiviteter på lige fod med andre, og rigtig mange af de unge har oplevet at føle sig udenfor eller at blive direkte mobbet. Derfor er manges skolegang også præget af flere skoleskift. Fælles for deltagerne er ønsket om at passe ind og samtidig fungere fagligt – om det så er i en specialklasse eller i en almindelig klasse.

”Jamen, du har særlige behov!”

Flere af de unge har prøvet at gå på både specialskole og på en almindelig skole. De unge har vidt forskellige behov og kompetencer, og derfor har de også forskellige oplevelser af, hvad der har fungeret bedst for dem. En ung pige fortæller om skiftet til en specialskole:

”Jeg har det godt, og jeg har det godt sammen med kammeraterne. Jeg har svært ved at lære nogle ting. Men jeg synes ikke det viser, at man er dårlig til noget. Jeg synes bare, man tager derhen for at lære det lidt nemmere. For førhen var vi 29 i klassen. Der var ingen, der snakkede med mig. Jeg gik bare sådan alene. Og lærerne havde aldrig tid til at hjælpe. Eller hvis de havde, så var det lige 2. minutter, hvor man fik fortalt, hvordan det skulle være.”

For nogle er det altafgørende, at de får den rigtige omsorg i skolen – at der er de rette rammer for at modtage undervisning og være sammen med andre elever. En pige med autisme fortæller om sin tid i skolen, inden hun fik sin diagnose:

”Jeg hylede og tudede og hev i døren for at blive hjemme. Jeg blev vanvittig af det. Først og fremmest var det en normal skole med alt, alt for mange elever og sådan noget kunne jeg slet ikke håndtere.”

Flere af de unge har været glade for de særlige rammer, som specialskolen har tilbudt dem – og de har været

glade for at være sammen med andre unge, der har et handicap. Men modsat er der mange, der forholder sig kritisk til at gå på specialskole. Flere af deltagerne omtaler det at gå på specialskole som at blive sat i bås og blive gemt væk fra omverdenen:

”Jeg har været glad for at være i en normal klasse. Jeg har heller ikke lyst til at blive lukket inde i en bås og få at vide: ”Jamen, du har særlige behov.” Jeg var ved at komme på en skole her i år, hvor jeg så skulle have været inde i en gruppe på 10-12 unge, hvor gruppen hed ”unge med særlige behov”, og det er ikke det jeg vil lukkes ind i. For senere i mit liv skal jeg alligevel ud og have en almindelig uddannelse. Og være blandt almindelige mennesker.”

”Det er lidt ligesom mig. Jeg vil gerne ud i det normale samfund, hvis man kan sige det. Jeg vil ikke lukkes inde i en kasse og så kan jeg sidde der resten af mine dage. Det gider jeg ikke.”

Selv om flere ikke har et godt forhold til deres skolekammerater og nogle endda bliver mobbet, så er det alligevel vigtigt for dem at gå i en almindelig klasse. Dette forklarer en af deltagerne, da hun bliver spurgt om, hvorfor hun ikke vil skifte til specialskole:

”Så føler jeg mig sat i bås. Jeg vil gerne være fri. For jeg er en stædig person, og jeg vil gerne vise, jeg godt kan udrette noget, for jeg er normal! Jeg er normalt tænkende og velformuleret og sådan noget. Det vil jeg gerne vise omverdenen!”

Fra specialskole og ud i den virkelige verden!

Disse overvejelser vidner om en bevidsthed hos de unge, som rækker udover de almindelige skolebekymringer, men som udtrykker de tanker, man kan gå rundt med, når man er ung og har et handicap. Tanker omkring det at blive opfattet som et menneske, og tanker om at komme ud i det ’normale’ samfund, som det bliver formuleret. Flere udtrykker derfor glæde ved at have været en del af en almindelig skoleklasse, og ser det som en oplevelse, der kan hjælpe dem til at blive bedre integrerede og på den måde vænne dem til livet efter skolen:

"Det har gjort, at jeg kunne samle mig med de andre. Sådan så jeg ikke går i en specialskole og så lige pludselig efter den skole bare skal ud i den virkelige verden. Jeg har lært det fra starten; jeg kan ikke hele tiden være i centrum, bare fordi jeg har nogle svagheder. Jeg må bare vente til det bliver min tur bagefter."

En anden deltager har gået på en almindelig skole med en specialafdeling for unge med fysiske handicap. Han oplevede ikke, at der var nogen kontakt til de almindeligt fungerende og er rigtig glad for at være kommet på efterskole:

"Jeg er meget lykkelig for at komme ud sådan et sted, hvor vi er integrerede – hvor der bliver gjort en stor indsats for at integrere os med de normalt fungerende."

Hvis du vil nå noget fagligt...

En del af kritikken af specialskolen går ikke mindst på fagligheden. Selvom specialklassen for nogle netop byder de rette faglige rammer, så de unge trives og udvikles, så fortæller andre, at der i specialskolen ikke er blevet stillet

nok krav til dem i undervisningen. En ung fyr fortæller om sine oplevelser på specialskolen:

"Jeg kunne godt holde mit faglige niveau – det ville de love mig. Men det resulterede så i, at jeg startede der i 5. klasse og efter 2 år sad jeg med en 5. klasses bog i samtlige fag. Hvilket må betyde, at det faglige niveau ikke var som det skulle være. Hvis du vil nå noget fagligt, så skal du måske lige overveje, om du vil tage på specialskole!"

Selv om man har et handicap kan man godt have ambitioner og et stærkt ønske om at udvikle sig fagligt. Derfor skal der også stilles faglige krav til de unge, der har evnerne og lysten til at blive udfordret fagligt. Flere af de unge har oplevelsen af, at det at gå i en specialklasse ikke har givet dem de rette faglige kvalifikationer i forhold til at komme videre i uddannelsessystemet.

Det faglige betyder altså rigtig meget for de fleste unge, hvad enten de går på specialskole eller på almindelig skole. Det betyder især meget for nogle af dem, der har svært ved at være en del af det sociale fællesskab – for dem er det vigtigt i det mindste at fungere fagligt i skolen:

Puslespillet der ikke går op

Puslespillet = alle andre brikker passer sammen, men den lyserøde brik passer ikke ind nogen steder, og er den eneste i den farve. Denne brik symboliserer maleren, f.eks. sådan som maleren oplever det at være i skole.

”Selv går jeg på en helt normal skole. Det kan godt være, jeg bliver mobbet, men jeg er rigtig glad for undervisningen og får gode karakterer efter lærernes mening.”

Mens nogle har oplevet manglende faglighed i specialskolerne, så er det for andre selve rammerne, der gør, at de ikke føler, at de bliver hørt og bliver taget alvorligt. En deltager, der går på specialskole, fortæller, at han synes, der sker for mange skift i hans klasse, og det er svært at beholde de samme venner, når man ikke kan følges ad i skolen og ikke holder frikvarter på samme tid. Han fortæller, at han skifter klasse eller gruppe, som det hedder, hvert år.

”De tænker overhovedet ikke på, at vi er mennesker, vel, altså de er bare ligeglade, fordi de tager os jo bare væk fra hinanden. Jeg havde en hel masse venner sidste år, men jeg er blevet taget væk fra dem alle sammen. Jeg har ikke mulighed for at se dem igen. Man kan ikke gøre noget. Det er jo ikke os, der bestemmer. Man er bare gruppe 1, 2, 3, 4, 5, 6.”

Læreren har et ansvar!

Rigtig mange har gode oplevelser fra skolen, og fortæller om lærere, der har været gode til at tage hensyn og være opmærksomme, både i undervisningen og i forhold til klassefællesskabet. En ung pige fortæller om sine lærere:

”Hele min skolegang igennem har der været masser af ressourcer, og der har været styr på det hele. Mine lærere har hele tiden vidst, hvor mange støttetimer jeg skulle have, og det har de hurtigt kunne fornemme. Jeg er aldrig blevet mobbet eller noget og lærerne har været meget efter... altså, hvis der er sket noget.”

Flere fortæller hvor vigtigt det er at have gode lærere:

”Jeg synes det er så vigtigt, at man har en lærer, der viser med det samme, at man er tryk, at læreren er tryk ved situationen, fordi hvis læreren ikke er tryk ved situationen, så bliver eleverne det heller ikke. Derfor har lærere i virkeligheden et kæmpe, kæmpe, kæmpe stort ansvar for at finde ud af, hvordan man skal vise sig over for sine elever, også selv i gymnasiet. Det er i hvert fald min egen oplevelse af det. Jeg havde en folkeskolelærer, der ikke vidste et hammerslag om, hvordan hun skulle håndtere det at have mig i klassen. Jeg har godt nok fået mange stød og slag synes jeg selv, fordi der engang har været en lærer, der ikke vidste noget om det. Og heller ikke har vist eleverne, hvordan man skulle være.

Jeg er aldrig blevet mobbet, men mobning er mange ting. Ja, jeg kan ikke rigtig forklare det, men jeg havde ikke en super folkeskoletid, må jeg indrømme. Den har aldrig været helt sjov.”

Det er vigtigt med gode lærere, der har et vist kendskab til det pågældende handicap. En ung med synshandicap fortæller om den forståelse, han bliver mødt med i skolen. Eksempelvis fortæller han om den måde, hans idrætslærer automatisk tager hensyn til ham på, og som gør hele forskellen i forhold til at være med på lige fod med ens klassekammerater:

”Han tager flere forskellige farver frisbees med ned, og det er fuldstændig lige meget for de fuldt seende om det er en grøn, eller en sort, eller en hvid. Hvorimod det er det ikke lige for mig. Hvis vi spiller på noget græs, så er det måske ikke lige en grøn, man skal stå og kaste med, så er det måske snarere en hvid. Så sådan noget, det har han også overvejet. Han er helt fantastisk. Jeg er meget imponeret.”

”Jeg skal nok hjælpe” – men der sker ikke en skid!

For de unge er det altså vigtigt at have lærere, der kan tage hånd om situationen, og som tager de rette faglige og sociale hensyn. Flere fortæller dog om dårlige oplevelser i skolen, der grunder i lærernes manglende forståelse og viden omkring det at have en elev med handicap i klassen. De fleste vælger at tage det op, enten ved at tale med deres forældre om det, eller fx en skoleinspektør. Enkelte har valgt at flytte skole, fordi de ikke synes det fungerede godt for dem på deres gamle skole. En dreng, der er døv, fortæller hvordan han oplever det, når læreren ikke har haft forståelse for ham og hans handicap:

”Hvis man sidder og arbejder og så går hun rundt og kigger, og så kan hun finde på at tage fat i en under armene, sådan så man får et chok, og det bliver man selvfølgelig træt af. Til sidst havde jeg det sådan, at jeg ikke ville finde mig i det mere. Så det fortalte jeg mine forældre.”

En anden deltager har ADHD og har derfor svært ved at koncentrere sig og bevare roen og opmærksomheden. For ham betyder det, at han ofte får skæld ud i skolen:

”Der er en lærer, der altid har sagt ”Hold kæft” til mig. Det er jeg vant til. Der er en lærer, hvor man glemmer at række hånden op en enkelt gang eller sådan noget, så får man bare at vide: ”Hold din kæft” eller et eller andet altså – det er måske ikke lige det bedste man kan sige som lærer – der kig

jeg så op til vores inspektør, og så fik jeg faktisk en samtale med hende, og der synes jeg, at jeg var rimelig god til at formulere mig.."

Han har en oplevelse af, at der ofte bliver talt ned til ham. Og flere andre af de unge fortæller, at de nogle gange oplever ikke at blive regnet for noget – det kan fx være situationer, hvor de ikke bliver hørt og inddraget i undervisningen på lige fod med de andre elever. En pige med spastiske lammelser fortæller:

"Jeg har altid gået i normal folkeskole, og der har jeg altid haft en hjælper på, og hvis ikke hun havde været der, så havde det også gået rimelig galt for mig, tror jeg. Fordi hvis hun ikke havde været der og banket i bordet hele tiden og sagt: "Hun er her også!!", så tror jeg også, den var gået gal for mig. Fordi folk ved ikke ret meget."

For nogle kan dårlige forhold i skolen, mangel på hjælp eller problemer med lærerne få store konsekvenser. En døv dreng fortæller, at han ikke har været i skole i over et år, fordi alt er gået skævt mellem ham og skolen:

"Jamen, for eksempel PPR eller kommunen eller når der er samtaler med lærerne i forbindelse med nogle ansøgninger, og sådan noget, så siger de, "Jamen, jeg skal nok snart hjælpe", men der sker aldrig en skid, og nu er der gået 1 år og 2 måneder, og der er ingen hjælp, og det betyder at jeg er såret – altså det går mig på."

Når de laver en tur, så har de ikke tjekket om det var handicapvenligt!

Mange har oplevet episoder, hvor de har haft følelsen af at blive tilsidesat eller overset i skolen. Det handler især om de situationer, hvor de har haft svært ved at deltage i skoleaktiviteter på lige fod med deres kammerater – som fx i idræt eller når klassen skal på tur:

"Så er der nogen, når de laver tur eller et eller andet, så har de ikke tjekket, om det var handicapvenligt og så kan man heller ikke komme med der så. Det var ligesom vores introtur i 10. klasse. Der skulle de på telttur og der kunne jeg slet ikke sove der, så der bad de mig om at tage hjem om aftenen, og det gik der jo også meget socialt af."

En anden fortæller:

"De har svært ved at sætte sig ind i, at hvis nu klassen skal i biografen, at man egentlig så gerne vil med klassen, i stedet

for bare at tage derind med sin hjælper. De tænker: "Du kan jo bare tage til Hillerød eller til en anden by med din hjælper i stedet for at tage til København, hvor man ikke kan komme ind". Men jeg vil jo gerne være sammen med klassen. Det forstår de bare ikke."

De unge har mange eksempler på situationer, hvor de ikke har oplevet at kunne deltage i forskellige aktiviteter på lige fod med deres klassekammerater. Flere lægger vægt på, at det er gået ud over det sociale – at det har været svært for dem at blive en del af fællesskabet, når de ikke er med sammen med de andre i de situationer, hvor klassen bliver rystet sammen og man lærer hinanden at kende. Ikke at kunne tage med på klasseture, eller ikke at være med på samme vilkår som klassekammeraterne, har altså store konsekvenser for de unges følelse af selvværd og deres muligheder for at blive en del af fællesskabet i klassen. Og det kan netop godt være svært selv at tage ansvaret for at skulle sige fra og gøre opmærksom på, hvornår man føler sig overset. Derfor efterlyser flere, at lærere er mere opmærksomme og har mere viden omkring, hvad det vil sige at have et handicap:

"Hvis vi nu snakker folkeskole, så kan man heller ikke som folkeskoleelev, måske i 6. klasse, gå hen til sin lærer og sige: "Hey! Jeg skal også med". Det er svært, når man ikke er så gammel, at sætte nogle krav på den måde. Derfor så burde man have nogle lærere, der tog sig af én, og det er ikke altid tilfældet. Det er det ikke. Derfor så synes jeg helt klart, at folkeskolelærere burde komme på nogle kurser i, hvad det vil sige at være handicappet, som alle mennesker i virkeligheden burde, men specielt normale folkeskolelærere."

Der er meget, man går glip af

For nogle unge er det ikke kun enkelte aktiviteter, som de af og til må undvære at tage del i. Nogle fortæller om, hvordan det kan være svært at deltage på lige fod med de andre elever både fagligt og socialt, når man ofte har flere sygedage eller endda er væk i længere perioder fra skolen pga. ens handicap. En pige med spastiske lammelser fortæller, hvordan hun har måttet blive væk fra skolen i flere perioder pga. en operation og forskellige efterbehandlinger:

"Der går hurtigt noget tid. Så 9. klasse, hvor det hele bare starter, så er det bare meget, man pludselig går glip af."

Det kan være svært for de unge at følge med, når de vender tilbage til skolen efter sygdom eller endt behandling.

En typisk hverdag!

Jeg bliver såret hver dag, når jeg møder i skole, og endnu en hård og lang dag venter. Frikvartererne er da klart det værste. Jeg føler mig svigtet, når endnu en aftale bliver aflyst – det sker jo efterhånden hver gang. Jeg føler mig så dum indeni hver gang, det sker. Hvad er der dog galt med mig? Jeg er jo ligesom alle de andre, hvorfor kan de dog ikke se det? Vil de ikke? Jeg kan jo godt, og jeg vil jo også gerne, men hvorfor er det så, at det går galt hver gang? Jeg kan ikke holde det ud mere, jeg gider ikke mere. Jeg vil også være sammen med dem. Jeg kan altså godt! Så anderledes er jeg jo heller ikke.

Derfor er det vigtigt, at de fra skolen får den rette hjælp til at indhente det forsømte og vende tilbage på samme niveau som de andre i klassen:

"I de mindre klasser, da jeg var ovre og blive opereret, der fik jeg sådan nogle ting med, som man kunne få lov at lave. Og jeg fik at vide hvad de andre lavede, mens jeg var væk. Men der i 9. klasse, da det hele gik stærkt, der fik jeg egentlig ikke noget af det, jeg havde misset. Det var sådan lidt svært at følge med. Men så var jeg så glad, fordi jeg fik hele pensum igen til de forskellige ting, så jeg ku' gå igennem og tjekke jeg havde det hele."

Jeg var bare ikke inde i varmen...

Flere af deltagerne fortæller, at de har haft et godt skoleforløb og haft et godt forhold til deres klassekammerater. Flere lægger vægt på, at det at have et handicap ikke har betydet noget for deres venskaber i skolen. Men rigtig mange af de unge deltagere fortæller om en skoletid, hvor de har følt sig udenfor eller er blevet decideret mobbet. For nogle har det stået på i enkelte perioder, mens det for andre har været gældende hele deres skolegang og på den måde nærmest opleves som et vilkår ved at gå i skole. Mange har prøvet at skifte skole, fordi de ikke har følt sig som en del af fællesskabet – og nogle har endda skiftet skole op til flere gange. For flere har det været svært at blive en del af fællesskabet, fordi de ikke har kunnet tage del i det sociale på lige vilkår som deres klassekammerater:

"Jeg var bare sådan ikke inde i varmen, fordi de andre de kunne gå på Strøget, eller de kunne gå med til fest, og det kunne jeg ikke rigtig være med til. Så havde de sådan deres eget fællesskab, og det var jeg ikke sådan med i."

En pige husker tilbage på frikvartererne, som hun oplevede som det værste ved at gå i folkeskole:

"De fleste gik ned til bageren eller ned på tanken. Og jeg har ikke engang forsøgt at køre derned, fordi jeg tænkte bare: "De gider sikkert ikke at vente på mig. Det er bare for hårdt for mig. Det kan jeg bare ikke." Jo, jeg var dernede én gang. Der kørte jeg sammen med dem, og jeg kan bare huske de sagde: "Hvor er du langsom" og sådan noget. Så tænkte jeg bare; "Nej, det her, det gør jeg bare ikke igen". Så blev jeg bare inde klassen, og alle de andre gik ud i frikvartererne. Frikvartererne, det er der, man er sammen med de andre. Men de er sammen med hinanden, og så holder de bare automatisk en uden for, fordi man ikke komme ind i det der fællesskab, der er. Frikvartererne, det var bare det værste. Dem frygtede man nærmest."

"Du er bare sådan helt vildt underlig!"

Nogle føler sig udenfor, fordi de ikke kan deltage i de sociale aktiviteter på grund af fysiske barrierer, der gør det svært at deltage på lige fod med de andre. For andre handler det om, at de igennem deres skolegang er blevet opfattet som værende anderledes – og derfor ikke er blevet en del af fællesskabet. En pige med autisme fortæller om sine oplevelser med at blive drillet:

"Jeg har prøvet at blive mobbet og drillet mange gange, for jeg har gået på 5-7 skoler. Fordi jeg er anderledes, så bliver folk jo egentlig bange for det, de ikke kender, og de ved ikke, hvordan de skal håndtere situationen."

En anden pige, der har NLD, fortæller også om oplevelser, hvor hun bliver opfattet som anderledes:

"Man er sammen med pigerne fra sin klasse, og så lige pludselig får man at vide: "Jamen, du er ikke god nok!" eller: "Du er bare sådan helt vildt underlig!"

Flere af de deltagende har altså oplevelsen af at være holdt udenfor, fordi de på et eller andet plan bliver opfattet som værende anderledes. Det er oplevelser, som markerer sig stærkt i de unges bevidsthed. Nogle af de unge er i forvejen sårbare, fordi de selv føler sig anderledes og har svært ved at passe ind – at blive holdt udenfor og mobbet i skolen påvirker dem derfor meget. Flere af deltagerne giver udtryk for, at følelsen af ensomhed er til stede det meste af tiden:

"Hvornår jeg ikke føler mig udenfor? Når jeg sidder hjemme på mit værelse og lige har gået en tur med min hund, og sidder med min computer eller med en bog og læser, fuldkommen alene og med lukket dør og persiennen nede."

Flere af deltagerne fortæller om oplevelser i skolen, hvor de føler, at lærerne burde spille en større rolle i forhold til at stoppe mobningen. En dreng, der er svagsynet, fortæller, at han aldrig er blevet mobbet. Han har gået på en skole, hvor de har grebet hårdt ind overfor mobning. Han mener, det er vigtigt, at børn med handicap bliver integreret godt fra start – fra den helt tidlige skolegang – da det har stor betydning for, hvordan de fungerer socialt i deres senere skoleforløb. Men man kan også selv gøre en indsats for at blive en del af fællesskabet:

"Jeg har aldrig følt mig mobbet eller følt mig udenfor, men jeg tror også det kræver en indsats fra mig, for at vise folk, at jeg er ligesom alle andre. Ved at gå ind og prøve at være med til at spille fodbold – ja, det behøver ikke være fodbold, det kan være alt muligt, men altså prøve at være med i det, som alle de andre gør. I stedet for at sige: "Det kan jeg ikke" og så sætte sig udenfor. Så det kræver selvfølgelig en indsats fra en selv."

Jeg blev mere accepteret på efterskolen

Nogle af de unge har fået et bedre forhold til deres klassekammerater efter de har skiftet skole eller når de er kommet videre i uddannelsessystemet, møder nye mennesker og indtager nye roller. Rigtig mange af deltagerne fortæller om positive oplevelser ved at komme på efterskole. For nogle af dem, der er blevet mobbet eller har følt sig udenfor det meste af deres skolegang, har det været en befrielse at komme på efterskole, møde nye mennesker og vise nogle andre sider af sig selv:

"På efterskolen, så kommer alle fra forskellige steder, og så er de jo i forvejen anderledes. Så måske er det bedre at komme ind der. Og de fleste kender ikke hinanden, så de er alle sammen anderledes og nye for hinanden. Det er lettere at lære dem at kende, end hvis man har gået den samme tid i folkeskolen... der sætter de en i bås. Og så kan man bare ikke ændre det. Og det gør de jo ikke på efterskolen. Der får de jo lov til at danne nye meninger selv."

Mange oplever, at der er mere plads til at være forskellige på efterskolen – og at man bliver mødt med større forståelse. De oplever pludselig at blive en del af det fællesskab, som de ikke var en del af tidligere. Og mange af dem oplever at få nye venner og ny selvtillid:

"I folkeskolen har jeg ikke rigtig haft så mange venner udover min anden veninde, som også er handicappet. Og jeg har ikke haft så meget selvtillid - så er det jo, at det er lidt svært ligesom at komme igennem. Fordi mit handicap har gjort, at jeg ikke havde så meget selvtillid. Det har hjulpet, da jeg kom på efterskole. Det var lidt som om, at jeg blev mere accepteret der."

"Jeg har været rigtig glad for at komme på efterskole. Folk forstod mig og jeg var nede og præsentere mig selv og fortælle, hvad det var, der var galt. Og jeg følte mig meget mere almindelig eller normal, hvis man kan kalde det det, efter jeg kom på efterskole."

For flere er det at komme på efterskole også første gang, at de er sammen med unge, der ikke har et handicap – mens det for andre modsat er første gang, at de er sammen med unge, der også har et handicap. Efterskolen bliver for mange derfor mødet med en ny verden, der åbner op for nye bekendtskaber, som modner og udvikler de unge på forskellige måder. En dreng, der har gået i specialklasse, fortæller om at komme på efterskole og være sammen med unge, der ikke har et handicap:

"Jeg er meget lykkelig for at komme ud sådan et sted, hvor vi er integrerede – hvor der bliver gjort en stor indsats for at integrere os med de normalt fungerende. Det er jeg blevet meget glad for."

Skole – opsamlende perspektiver

Deltagernes oplevelser og erfaringer med skolen er vidt forskellige. Både fordi deltagerne er lige så forskellige som andre unge, fordi deres funktionsnedsættelser medfører forskellige behov, og fordi deres behov imødekommes forskelligt. Grundlæggende for, hvordan deltagerne oplever deres skolegang er, hvordan de oplever at blive mødt og respekteret som mennesker af deres lærere, klassekammerater og skolesystemet som helhed.

De unge efterspørger at blive udfordret og efterspørger læring frem for hygge, som de især oplever gør sig gældende på specialskoler. De forskellige udtalelser og synspunkter om skolegangen samler sig om nedenstående perspektiver:

- Skoletilbuddet – hvad enten det er en almindelig folkeskole eller en specialskole - skal modsvare den enkeltes behov for læring.
- Fokus på læring frem for hygge. Faglige ambitioner i forhold til at udnytte elevernes potentiale.
- Viden om handicapsspørgsmål, holdninger og etik skal indgå i læreruddannelsen.
- Skolegangen skal medføre udvikling af faglige kompetencer – også på specialskoler.
- Udvikling af lærernes kompetencer til kvalificeret undervisning af børn og unge med funktionsnedsættelser.
- Nødvendig støtte og kompensation i form af hjælpemidler, materialer, tolkning, støtteperson m.v. skal være klar til tiden og af høj kvalitet.
- Skolens aktiviteter, dvs. udflugter, lejrskoler, sociale aktiviteter m.v., skal være tilgængelige for unge med funktionsnedsættelser

FN's Børnekonvention, artikel 28 om barnets ret til undervisning.

FN's Børnekonvention, artikel 29a om barnets ret til at udnytte sin formåen fuldt ud.

FN's Handicapkonvention, artikel 24 om uddannelse, der er meget detaljeret, fordi det har vist sig, at landene har haft svært ved at finde en undervisningsform, der sikrer, at mennesker med handicap får opfyldt deres basale rettigheder indenfor undervisning. De generelle dele af artiklen, der vedrører børn, er derfor medtaget her i sin fulde ordlyd:

1. *Regeringerne skal anerkende, at børn med handicap har ret til uddannelse, Med henblik på opfyldelse af denne rettighed skal regeringerne uden diskrimination og på grundlag af lige muligheder sikre, at der findes et inkluderende uddannelsessystem på alle niveauer og livslang læring som sigter mod:*
 - a. *Fuld udvikling af det menneskelige potentiale, værdighed og selvværd samt styrkelse af respekt for menneskerettigheder, grundlæggende frihedsrettigheder og menneskelige forskelle/menneskelig diversitet.*
 - b. *Udvikling af handicappedes personlighed, talenter og kreativitet såvel som deres mentale og fysiske evner til deres yderste grænse.*
 - c. *At gøre mennesker med handicap i stand til at deltage effektivt i et frit samfundsliv*
2. *Regeringerne skal for at opfylde denne ret sikre:*
 - a. *At mennesker med handicap ikke på grund af handicap udelukkes fra det almindelige uddannelsessystem, og at børn med handicap ikke på grund af handicap udelukkes fra vederlagsfri og tvungen grundskole.*
 - b. *At mennesker med handicap kan følge og deltage i vederlagsfri undervisning af god kvalitet i grundskolen på lige fod med andre i det nærområde, hvor de bor.*
 - c. *At der foretages rimelig tilpasning efter den enkeltes behov.*
 - d. *At mennesker med handicap får den støtte, de behøver inden for det almindelige uddannelsessystem for at fremme effektiv indlæring.*
 - e. *At der ydes effektiv individuel støtte i et miljø, der fremmer indlæringsmæssig og social udvikling i overensstemmelse med en målsætning om fuld inklusion.*

Hvilke håb og drømme har de unge for fremtiden? Hvordan oplever de deres muligheder for at uddanne sig og få et arbejde?

Kapitel 4

Uddannelse og arbejdsliv

Mange af deltagerne drømmer om en uddannelse og et arbejdsliv. De gør sig tanker om, hvad der skal ske efter skolen, og mange har allerede lagt konkrete planer for fremtiden. Men mange af de unge møder forskellige problemer i forhold til at få et fritidsjob, at komme på den rigtige skole eller få et uddannelses tilbud, der passer til dem.

Jeg kunne godt tænke mig at få arbejds erfaring

Mange unge har et fritidsjob ved siden af skolen for at tjene lidt ekstra penge og gøre sig nogle tidlige erfaringer på arbejdsmarkedet. Det er for mange en vigtig start på deres fremtidige uddannelses- og arbejdsliv. Men der er ikke mange af seminar deltagerne, der har et arbejde. Flere af dem forklarer det med, at de gerne vil bruge deres energi på deres skole, da det kræver lidt ekstra for dem at følge med. For nogle giver det økonomiske problemer, da de så ikke tjener penge ligesom deres kammerater.

"Noget af det, som jeg personligt selv synes lidt er et problem, det er, nu når jeg bliver 18, så kan jeg jo få SU. Og det er jo fedt at få SU, men man kan ikke som handicappet få mere

i SU, når man går på ungdomsuddannelser. Så jeg kan kun få som alle andre. Og det synes jeg lidt er et problem, fordi alle andre har mulighed for at gå ud og få det her fritidsjob, og det har jeg ikke, fordi at jeg ikke har overskud, og jeg kan ikke passe min skole, hvis jeg har det. Og det synes jeg er lidt af et problem faktisk. Det kan også være, det bare er et luksusproblem, men mange af mine venner har enormt mange penge mellem hænderne, og det har jeg ikke, fordi jeg ikke kan have et job, for så kan jeg ikke passe min skole. Man kan godt, når man går videre på de videregående uddannelser få ekstra SU, når man har et handicap, men det kan man ikke, når man går på ungdomsuddannelse, og det synes jeg lidt er et problem."

Flere af deltagerne vil dog gerne have et fritidsjob, men det er ikke altid lige nemt at finde et job. For dem med fysiske handicap kan det være svært at arbejde i bager, kiosk eller være på lager som andre unge i deres alder. De føler ikke, at der er de rette jobtilbud til dem, selvom de meget gerne vil arbejde og tjene deres egne penge. Og uden et arbejde kan der være stor forskel på ens egen og ens venners økonomi:

Fremtidens drømme

Vers 1:

Jeg vil være musicalstjerne
Og synge kærlighed ind i pigernes hjerter
Jeg kan både synge og give den gas
Scenen er min og frisuren på plads

Ding Ding – her kommer jeg
Fremtidens sporvognsfører altid på vej
Kører til Tyskland og samler dig op
Altid godt humør og service i top

Omkvæd:

Dette er vores drømme
Fremtiden må vise sig
Du skal lade være med at dømmе
For vi dømmе ikke dig

Vers 2:

Jeg vil være børneekspert
I en vuggestue, hvor vi ik' har det svært
Vi skal lege dagen lang
Ud på legepladsen og synge en sang

Tjek mig i den hurtigste bil
Kører ned ad Strøget – det' supergo' stil
Kommer lige fra min koncert
Rock n roll Rock n roll

Omkvæd 2x

Dette er vores drømme
Fremtiden må vise sig
Du skal lade være med at dømmе
For vi dømmе ikke dig

Nej, nej, nej

"Min kommune går så ind og giver mig penge. Men det er så 900 kr. Ja, altså, min veninde, hun går på handelsskole og arbejder samtidig og tjener 5000 om måneden, og så får jeg 900 kr.!"

Men det er ikke kun det økonomiske aspekt, der er problematisk i forhold til ikke at kunne få et fritidsjob. Nogle af deltagerne er bekymrede for, hvad det betyder på længere sigt, at de ikke kan arbejde på samme måde som deres kammerater ved siden af deres skole:

"Jeg kunne godt tænke mig at få den erfaring med at tjene mine egne penge og få den jobberfaring, og det er jo også godt videre hen, når du så rent faktisk er uddannet og skal til at have et rigtigt job, hvis man kan sige det på den måde, og så er det jo godt at have noget erfaring. Og det har jeg bare ikke, fordi jeg føler i hvert fald ikke, at jeg har overskud, og det synes jeg er et problem."

Jeg vil ikke sættes til pynt resten af mit liv!

De fleste af deltagerne har et ønske om at få en uddannelse og engang få et arbejdsliv som alle andre. Som andre unge gør de sig tanker om fremtiden - og mange af dem har helt konkrete forestillinger om, hvad der skal ske, når de forlader skolen:

"Jeg vil gerne i gymnasiet efter 9. klasse, og jeg vil gerne tage en journalistuddannelse. Og jeg vil absolut heller ikke på pension som 18-årig. For jeg er også stædig, så det skal nok gå."

Men selvom mange har lysten og evnerne til at uddanne sig videre, så oplever flere helt konkrete barrierer i uddannelsessystemet. En ung pige i kørestol fortæller om ikke at få adgang til den uddannelse, hun drømmer om:

"Jeg går ude på Station X, som er en basis filmskole for unge i tre år. Og da jeg gik ud af 9. klasse her i sommers, der ville jeg gerne på Teknisk Skole på film linjen og jeg var ude og kigge, og det kunne ikke lade sig gøre. De startede med at sige, at der var undervisning ovenover, og de havde ikke rigtig lyst til at have en trappelift. Og allerede der virkede det meget underligt. Og så siger de så, jeg skal gemme alle filmstykker og jeg skal sætte lys op, som jeg ikke kan – jeg skal alle mulige ting, og der kunne jeg ikke blive frataget. Jeg kunne ikke få en hjælper til at gøre det. Så jeg skulle selv gøre det, og så måtte jeg dumpe de fag, jeg nu ikke kunne. Og så måtte vi se, hvor langt jeg kunne nå. Plus jeg så ville dumpe hele mit hold også, fordi det er jo noget med at samarbejde, når man laver film. Og så sætte mig til noget, jeg ikke kan – det ville

sætte alle de andre tilbage. Så hun sagde, at jeg skulle blive i skolen, så længe jeg nu kunne."

En anden ung, der er spastisk lammet, har en oplevelse af at være låst fast i et uddannelsessystem, der ikke byder hende de samme muligheder som andre unge. Hun fortæller, at det kan være svært at se ens venner gå videre i uddannelsessystemet, og man pludselig ikke længere kan følges ad. Hun oplever en del barrierer i forhold til at få en uddannelse og blive til noget:

"Lige for tiden bøvl er jeg noget med, hvad jeg skal efter det her skoleår, da der ikke rigtig er et sted, der passer til mig. Jeg har fået nej fra to efterskoler, som har plads til kørestolsbrugere, fordi jeg skulle have for meget hjælp, og fordi jeg kun svarer til 6. klasse rent fagligt. Jeg har været i praktik på den 3-årige ungdomsuddannelse, men jeg kan mærke, at det skal jeg ikke: Det var som om jeg blev sat i en bås og sat udenfor samfundet. Men jeg har ikke andre steder, jeg kan komme hen. Der er lavet en regel, så jeg ikke kan få et 11. skoleår. Jeg har en drøm om at få et normalt job og gerne en uddannelse. Jeg vil ikke sættes til pynt resten af mit liv."

Du er også et menneske – ikke en genstand!

For nogle af de unge kan det være svært at passe ind i de bestemte uddannelsesrammer. Det kræver særlige hensyn – såsom et ekstra skoleår, hvis det er nødvendigt:

"Det er jo ikke alle, der har gode karakterer. Der kan være mange grunde, men når man har meget at kæmpe med, kan det også være svært at score de rigtige karakterer, og så bliver det endnu sværere. Og så har man nogle gange brug for et ekstra år, selv hvis man måske går i 10. klasse."

For andre handler det om at komme videre i uddannelsessystemet. Det vigtigste er, at de unge kan stille krav og at de bliver hørt, når det gælder deres egen uddannelse, sådan at de føler, at de er noget værd:

"De har sagt, at jeg skal være der mindst ét år mere, der hvor jeg er nu, men jeg er i forvejen uenig med skolen i, hvad jeg

"Hvis det var mig, der fik at vide: "Du er ikke god nok, så du er nødt til at blive her et år endnu", så begynder man jo også at føle: "Jamen, jeg er jo ikke god nok.""

skal, så gør det måske det lettere af, at jeg bare bliver der."

"Hvis man får at vide; du skal bare gå om og gå om og gå om, så er det ligesom om man sidder fast. Så vil man da hellere videre og lave et eller andet. Hvis man ikke har de der høje karakterer, så bliver de jo ikke bedre af, at du fortsætter – hvis du ikke kan komme højere op, så hjælper det ikke, så sidder du jo bare fast. Så skal du da hellere ud og lave noget."

For mange bliver ønsket om at komme på den rigtige skole til en kamp, men en kamp, der er værd at kæmpe:

"Du bliver bare nødt til at være stædig og sige: "Det er ikke det, jeg vil." Du er også et menneske. Ikke en genstand."

Jeg er nødt til at tænke på: "Hvad kan jeg?"

Selvom nogle unge oplever forskellige forhindringer i forhold til at få den uddannelse, de drømmer om, så har de fleste gjort sig tanker om voksenlivet, og enkelte har helt klare forestillinger om, hvad de gerne vil arbejde med engang. Nogle vil arbejde i en vuggestue, i en butik eller arbejde med dyr. Andre drømmer om at blive journalist, biblioteksassistent eller iværksætter. Det er vidt forskellige unge og derfor er det vidt forskellige drømme og ambitioner, der kommer til udtryk, når de gør sig tanker om deres fremtid. Men fælles for dem er ønsket om at komme ud og få et 'rigtigt' arbejde.

Flere af de unge er dog opmærksomme på, at der for dem pga. deres specifikke handicap ikke er frit valg på alle hylder. En ung svagsynet fortæller om drømmen om at flyve helikopter:

"Hvis jeg helt frit kunne vælge job, så ville jeg gerne flyve militærhelikopter! Det var det jeg absolut allerhelst ville, men altså det er jo en udelukket mulighed, så det kan jeg ikke, så det tænker jeg slet ikke over. Og det har jeg altid vidst. Så det vil jeg slet ikke komme i tanker om. Så vil jeg hellere komme i tanker om det, jeg kan."

Ligesom for andre unge, så handler det først og fremmest om at finde ud af, hvad man er god til:

Et håb

Teksten på billedet står med grøn, fordi det er håbets farve. Billedet handler om håb for fremtiden.

"Jeg regner ikke med at gå efter noget, som ved første øjekast ikke er opnåeligt. Jeg er nødt til at tænke på: "Hvad kan jeg?". Jeg kan ikke bare sætte mig håb om et arbejde indenfor et bestemt fag, uden at tænke over det først og tænke over mine faglige kvalifikationer. Du er nødt til at se på dig selv først, og så tage den derfra."

Flere af de unge udtrykker en bevidsthed om, at der vil være nogle barrierer eller begrænsninger, når de skal ud og søge job. Men samtidig har de store ambitioner om at lave noget, der er meningsfuldt for dem – om det så skal være indenfor nogle særlige rammer:

"Jeg synes helt klart, man skal vælge et arbejde, man har lyst til. Det nytter jo ikke noget, du er ude på en fabrik, du bare overhovedet ikke kan li'. Så hellere deltid eller flekstid, og du så har et arbejde, du godt kan li'."

Der mangler jo arbejdskraft?

De unge har lyst til at uddanne sig og de har lyst til at arbejde. Og de har en opfattelse af, at der også er brug

for dem på arbejdsmarkedet. En ung pige kan ikke forstå, hvorfor det så kan være så svært at få de rette kvalifikationer:

"Man får at vide, at jeg godt kunne få et arbejde, men jeg kan ikke få uddannelsen."

Uddannelse er meget vigtigt for de unge. Det er vigtigt for deres følelse af selvværd, da de har et stærkt ønske om at blive en del af samfundet og få et arbejdsliv som alle andre. De vil ikke sættes i bås eller gemmes væk. Samtidig er flere af de unge bevidste om de muligheder, der åbner sig op, hvis de får en uddannelse:

"Hvis vi har de rigtige kvalifikationer, vil de hellere end gerne ansætte en i kørestol frem for en, der ikke har kvalifikationer. Hvis man har det der skal til, så vil de gerne give én en chance. Så jeg mener, det er lige præcis det rigtige tidspunkt, at vi kommer på – at vi skal ud på arbejdsmarkedet. For der mangler jo arbejdskraft!"

Uddannelse og arbejdsliv – opsamlende perspektiver

Unge med handicap vil også have uddannelse og arbejde på lige fod med andre unge. Et 'rigtigt' arbejde. De ser sig selv som aktive deltagere i samfundet og vil ikke gemmes væk eller sættes i bås. Men flere af deltagerne møder forskellige forhindringer og barrierer på deres vej for at opnå både uddannelse og beskæftigelse. Af forskellig karakter.

For eksempel kan mange unge med handicap ikke tage fritidsjob ved siden af studiet, som deres jævnaldrende kammerater uden et handicap. Ressourcerne rækker ikke på grund af funktionsnedsættelsen. Det afskærer dem fra at opnå en væsentlig erhvervs erfaring, som mange unge trækker på, når de senere skal ud og søge job.

Funktionsnedsættelsen kan i sig selv medføre begrænsninger for erhvervsvalg, men det virker deltagerne rimelig afklarede om. Til gengæld møder de andre typer af begrænsninger. For eksempel manglende tilgængelighed på visse uddannelsessteder, og manglende velvilje til at gøre deltagelse muligt med de hensyn, det kræver. Det kan med andre ord være svært for unge med handicap at passe ind i de eksisterende rammer. Viljen til at sprænge rammerne for at indfri de unges ønsker er langt fra altid til stede.

Deltagernes udsagn kan opsamles i følgende perspektiver:

- Etablering af rammer for at understøtte viljen hos unge med handicap, så de kan erhverve de nødvendige kompetencer og opnå at få et arbejde.
- Udvikling af kvalificeret ungdomsuddannelse til unge med behov for særligt individuelt tilrettelagte forløb.
- Etablering af rummelighed i uddannelsessystemet såvel som på arbejdsmarkedet.

FN's Børnekonvention, artikel 28.

FN's Børnekonvention, artikel 29a.

FN's Handicapkonvention, artikel 24.

Konventionsartiklerne er beskrevet under kapitlet om skole.

Hvad fylder i de unges tilværelse? Hvad fortæller de om fritid, venner og kærester?

Kapitel 5

Ungdomsliv

De fleste af seminardeltagerne er aktive unge, der har gang i både hobby, venner, kærester og forskellige sociale aktiviteter. De fleste af dem lever generelt set en almindelig og travl teenagetilværelse fyldt med fester, gode venner, kærester og fritidsinteresser. Men de fleste af dem fortæller også om de barrierer, de møder i deres stræben efter at leve et almindeligt ungdomsliv – om det så er i forhold til at få venner, kærester, at være med i forskellige sociale sammenhænge eller i forhold til at kunne gå til en bestemt fritidsaktivitet.

Det er fedt med noget, man er god til

Seminardeltagerne har forskellige fritidsinteresser ligesom alle andre unge. De dyrker fodbold, spiller hockey, går til boksning, laver rollespil, er i fritidsklub, er på internettet, læser bøger, går til dans, teater og meget mere. Mange er meget aktive unge, der finder stor glæde i deres hobby ved siden af skole, venner og familie. For nogle er fritidsinteressen et vigtigt pusterum i hverdagen, hvor de kan være en del af et fællesskab med andre unge. En dreng med ADHD fortæller:

”Ude på danseskolen, der har vi et rigtig godt fællesskab. Alle snakker med hinanden. Der føler man virkelig, at man er noget.”

For andre kan den sport, de dyrker, være en måde at slippe lidt væk fra hverdagen og en måde at reagere på nogle af de frustrationer, de oplever – fx i skolen. To fyre med henholdsvis ADHD og Asperger fortæller, hvorfor de godt kan lide at gå til boksning:

”Det er fedt at komme ud med noget, man er god til bare ved at slå på et eller andet, bare for komme ud med nogle aggressioner, som man ikke kan komme ud med i sin dagligdag, sådan nogle ting som: ”Ej, hvorfor sagde læreren nu sådan til mig”, og så kan man bare slå til, hvis man har lyst til det.”

”Når det er, man går til boksning, så får man jo brugt kræfterne og afreagerer og får alt det dårlige og negative ud altså. Handicappet spiller ikke nogen rolle overhovedet.”

Man glemmer det der handicap

Flere af deltagerne taler om at glemme sit handicap, når de dyrker deres fritidsinteresse på lige fod med alle andre – her behøver det ikke handle om, hvordan man ellers fungerer i hverdagen, men det gælder om at gå op i sin sport. For nogle af de unge, der har svært ved at indgå i sociale sammenhænge, kan en sport, der ikke handler om at spille sammen, være en god måde at stresses af og få opløftning på. En fyr fortæller om fordelene ved at gå til boksning:

”Jamen, man tænker ikke på sit handicap, der glemmer man alt, man glemmer det der handicap, fordi der behøver folk ikke at vide, at du er ADHD barn. Jeg skal kun fokusere på min boksning, og der er det kun dig selv, det er ikke en holdsport jo, der er det dig selv og din modstander, og så lige lidt opvarmning, det er det eneste du behøver at tænke på. Det er dig selv, du skal tænke på, men ikke dit handicap. Og fordi det er fysisk hårdt, så glemmer du det også lang tid efter. Og du får også meget mere energi af det, det føles som om du bliver gladere af det.”

Flere af de unge fortæller, at det gælder om at finde det, man er god til – uanset ens handicap. En ung svagsynet fortæller, at han går til en sport kaldet Goalball, hvor han klarer sig rigtig godt og endda er kommet på landsholdet. Han bruger meget tid på sin sport, og det har gi-

Den glade og positive side af livet

Billedet forestiller alle de gode og positive sider, der er af malerens tilværelse.

vet ham mange oplevelser at rejse rundt til forskellige turneringer. En pige med autisme fortæller på samme måde om at finde lige præcis det, hun er god til og glad for. Hun finder stor glæde ved at spille fodbold, som hun lægger meget tid og kræfter i:

"Pga. min sygdom så er jeg sådan lidt boldidiot, jeg har svært ved sådan noget med bolde, jeg kan simpelthen ikke gribe en bold – det kan jeg bare ikke. Men det går meget godt med at spille fodbold, og det er også det jeg vil. Jeg kæmper for det. Jeg er næsten den bedste på holdet, men jeg træner så også 4-5 timer om ugen udover almindelig træning."

Enten er jeg ikke handicappet nok, eller også er jeg for handicappet!

Andre unge, især dem med fysiske handicap, har svært ved at finde ud af, hvad de kan gå til i deres fritid, eller føler sig begrænsede pga. deres handicap. De ved ikke, hvad der kan lade sig gøre, når man ikke rigtig passer ind noget sted, som en pige med knogleskørhed fortæller:

"Jeg har ikke nogen hobby, fordi jeg tror ikke rigtigt, jeg kan noget. Det jeg gerne vil, det kan jeg jo ikke pga. mit handicap. Jeg ville gerne spille håndbold på et tidspunkt. Men så tænkte jeg, jeg kan jo ikke spille håndbold i kørestol.. altså jeg kan jo godt gå, men jeg er jo ikke stærk nok til at spille med de almindelige. Jeg er bare forvirret, når det gælder sådan noget. Enten er jeg ikke handicappet nok, eller også er jeg for handicappet."

En døv dreng fortæller, at han ofte finder det svært at spille fodbold sammen med hørende, fordi de taler og giver ordrer til hinanden under spillet. I stedet har han fundet stor glæde ved at spille i en døve-liga én gang om ugen, hvor døve samles og spiller fodbold.

Rigtig mange af de unge fortæller dog, at de i deres kommune mangler bedre fritidstilbud, der passer til dem. For nogle handler det om et bedre udbud af aktiviteter, der mere specifikt er rettet mod unge med handicap:

"Fodbold vil jeg rigtig gerne gå til. Og det har vi også undersøgt. Der er sådan noget handicapfodbold, men det er for sådan nogle ældre mennesker. Og på et normalt fodboldhold, der kan jeg ikke følge med."

En anden deltager, der er udviklingshæmmet, fortæller også at nogle af de aktiviteter, der er udbudt, simpelthen ikke henvender sig til unge. Hun går til musik, men

halvdelen af de deltagende er ældre mennesker, og det bryder hun sig ikke om. For andre handler det ikke om udbuddet af aktiviteter, men om de mere praktiske omstændigheder. Nogle har nemlig brug for en hjælper for at kunne dyrke en bestemt sport eller interesse. En pige, der sidder i kørestol, er 15 år og må vente til hun fylder 16 før hun kan få bevilget en hjælper og således endelig få mulighed for at gå til de ting, hun gerne vil:

"Jeg ville da gerne gå til ridning og til svømning, men det er fordi jeg mangler en hjælper. Jeg er 15. Nu har jeg jo kæmpet for det i flere år, så nu er det jo snart. Jeg ved ikke rigtig, hvordan det kommer til at spænde af. Det er jeg meget spændt på."

"Du kan ikke synge, når du sidder i kørestol!"

En ung, der er spastisk lammet, fortæller også om problemet med at få bevilget de nødvendige hjælpertimer til at dyrke sin fritidsinteresse. Hun fortæller, at det kan være svært at beregne et vist antal hjælpertimer, når hun skal spille teater, fordi timerne ikke lige sådan er til at skemalægge. Men når det endelig lykkes, så værdsætter hun meget højt at få mulighed for at kunne spille teater i sin fritid:

"Det er rigtig fedt. Det betyder rigtig rigtig meget. Det er jo ikke kun det, at jeg har fået nogle hjælpere, der gør, at det kan lade sig gøre. Det er jo også at ham, der skriver stykkerne og instruerer, han også har sagt fra starten: "Selvfølgelig

"Jeg kan godt lide at synge, og jeg havde meldt mig til kor. Og så får jeg at vide; "Du kan ikke synge, når du sidder i kørestol!". Jeg meldte mig så til solosang og der fik jeg at vide, at jeg godt kan synge. Og så gik jeg til sang i to år."

kan du være med, der er ingen problemer der. Selvfølgelig, vi laver det bare sådan, så du kan være med". Og det betyder rigtig meget, at folk går ind til det med sådan en indstilling og siger: "Selvfølgelig! Vi skal bare løse det. Selvfølgelig kan det løses". Og det er rigtig fedt. Fordi det kunne også være, at jeg kom ud for at: "Nej, det kan du ikke, du skal ikke have din rollator med, nej nej". Det har bare været positivt, og nu er det min 8. forestilling."

For de unge kan det være altafgørende at blive mødt med den rette indstilling, når de vælger en fritidsaktivitet. En kørestolsbruger fortæller omvendt om at blive mødt af mentale barrierer, når det kom til hendes mulighed for at synge i kor med andre unge:

"Jeg kan godt lide at synge, og jeg havde meldt mig til kor. Og så får jeg at vide; "Du kan ikke synge, når du sidder i kørestol!". Jeg meldte mig så til solosang og der fik jeg at vide, at jeg godt kan synge. Og så gik jeg til sang i to år."

Så sidder du bare alene hjemme sådan en weekend

Udover forskellige fritidsinteresser, så er det, der fylder mest i deltagernes fritid – ligesom hos alle andre unge – at være sammen med ens venner. For mange betyder det meget at kunne deltage i forskellige sociale arrangementer og have det sjovt med andre unge, fx til fester. Det vigtigste er, at man er tryk ved situationen og de mennesker, man er sammen med:

"Jeg har altid været bange for, hvis der nu ikke var nogen til at hjælpe mig, hvis nu det gik galt, fordi alle andre mennesker også var fulde, og så det der med ikke at have nogen at være trykke ved. Men jeg synes, det går bedre nu. Jeg fandt nogle rigtig gode venner, som jeg hygger mig rigtig godt med, og som jeg ved, jeg kan stole på, og som altid er der, uanset hvor fulde de er, og uanset hvor fuld jeg selv er."

Men det er ikke alle, der går til fester. Nogle bryder sig ikke om situationer, hvor folk bliver fulde – mens andre ikke kan drikke, selvom de gerne ville:

"Jeg synes ikke, det er sjovt, fordi at jeg ikke kan drikke, når jeg er ude, kun derhjemme. Fordi man kan ikke så godt tisse, når man sidder i en kørestol og er pige, fordi så skal de ud og løfte mig, og det må de heller ikke, vel? Og når jeg så drikker alkohol, så skal jeg tisse rigtig meget. Så kan det godt være et ret stort problem for mig. Jeg synes faktisk, det er rigtig irriterende, men sådan er det."

Flere af de unge med fysiske handicap fortæller om de begrænsninger, de oplever, når det gælder at kunne deltage i forskellige sociale arrangementer. Nogle klager over, at trapper til både diskoteker og privatfester forhindrer dem i at komme med ud og have det sjovt sammen med de andre. Andre har oplevet, at de er blevet nægtet adgang til diskoteker. Og nogle har prøvet ikke at blive inviteret med til privat klassefest, som den eneste i klassen. Det kan være rigtig hårdt at skulle undvære alt det sociale, når man er i en alder, hvor det betyder så meget:

"Og så i weekenden, altså når man er 16, så er der mange, der tager ud og drikker hele weekenden igennem. Og det kan du heller ikke, fordi du sidder i kørestol, og så bliver du ikke inviteret, fordi de ikke regner med, at du kommer med – og så sidder du egentlig bare alene hjemme, sådan en weekend."

"Hvis du ikke er med til de sociale ting, de laver, så har du ligesom ikke chancen for, at de lærer dig at kende på samme måde."

For deltagerne er det altså rigtig vigtigt at kunne være med til forskellige sociale arrangementer, fordi det er på den måde, man lærer nye mennesker at kende og danner venskaber. Når deltagerne føler sig allermest forskellige fra andre unge uden handicap, så er det netop i de situationer, hvor de ikke kan være med på lige fod med deres jævnaldrende. Ofte handler det om den rette indstilling til, hvad der kan lade sig gøre. En dreng i kørestol fortæller:

"Hvis min vennekreds siger til mig, at jeg ikke kan komme med eller hentyder bare det mindste til mit handicap, så kommer jeg med et modargument: "Så lad os gøre det på den her måde i stedet for." Og så kan de egentlig godt se, at det er en god måde at gøre det på. Og på den måde kan jeg også være med. Og det har været mindst lige så sjovt. Så jeg er bare den type; hvis ikke jeg får grønt lys til at starte med, så bliver jeg ved indtil jeg får grønt lys – om så jeg skal møde 20 røde lys, jeg er fuldstændig ligeglad."

Jeg har ikke mange handicappede venner

Det sociale betyder rigtig meget for de fleste deltagere. Nogle af deltagerne har flest venner med handicap i kraft af den skole, de går på eller de arrangementer, de går til. Andre har omvendt flest venner uden handicap. Det kan der være mange forskellige grunde til. Nogle af deltagerne, der ikke har nogen venner med handicap, fortæller at det er helt tilfældigt – de er simpelthen ikke i berøring med andre unge med handicap i deres hverdag. En ung fyr, der er svagsynet, fortæller modsat, at det for ham ikke er så tilfældigt, at han har flest venner uden synshandicap:

"Jeg har flest normalt fungerende venner eller hvad man nu vil kalde det, og det er et delvist valg, jeg har taget. Så jeg har ikke så mange handicappede venner. Dem jeg har, de er meget godt fungerende. Jeg kender til mange, som jeg synes sætter sig selv i bås simpelthen, og det har jeg prøvet at undgå helt bevidst."

Selvom samfundet selvfølgelig skal tilpasse sig folk med handicap, så synes han det er særlig vigtigt, at folk med handicap tilpasser sig samfundet. Derfor er det for ham vigtigt at komme ud blandt unge uden handicap. Flere andre unge, særligt dem med fysiske handicap, fortæller at de bevidst har valgt at komme ud blandt andre unge, der ikke har et handicap. Det betyder meget for dem at blive integrerede med andre unge, og de ønsker ikke at skabe en tilværelse, der er bygget op omkring deres handicap. Derfor undgår enkelte også forskellige handicaparrangementer, hvor der er andre unge med handicap. Nogle føler, at handicappet kommer til at fylde mindre, når de er sammen med unge uden handicap. En pige med muskelsvind fortæller:

"Jeg synes bare, det er lettere at have venner uden handicap, fordi hvis man er meget sammen med handicappede, så tænker jeg hele tiden, at jeg selv er handicappet, men hvis jeg er sammen med nogen, som ikke er handicappede, altså mine veninder og sådan noget, så tænker jeg ikke over, at jeg er handicappet. De tænker heller ikke over, at jeg er handicappet."

De har prøvet det på deres egen krop

Andre føler omvendt, at de bliver gjort mere opmærksomme på deres handicap, når de er sammen med folk uden handicap. De synes, det er rarest at være sammen med andre unge med handicap, fordi de deler nogle af de samme oplevelser og bedre kan forstå hinanden:

En sommertur med kæresten og jeg

Billedet handler om, hvor meget malerens kæreste betyder for ham. Hvor vigtigt det er at have kærlighed i sit liv.

Verden set med mine øjne

Maleren har malet sin hverdag med gode og dårlige dage. Der er flest gode dage, men også dage med mange smerter. Maleren ønsker ikke, at smerterne skal ødelægge hendes liv. De gule cirkler med sort ring om er malerens øjne.

"Det også rart at være sammen med nogen med et handicap, fordi så er der netop nogen, hvor du kan sige en lille sætning, og så forstår folk det fuldt ud, fordi de har prøvet det på deres egen krop."

For nogle kan det være vigtigt at være sammen med andre, der ligner dem selv, så de føler, at de ikke er alene med deres tanker og oplevelser. De kan nemlig få følelsen af ikke at være gode eller 'rigtige' nok, når de er sammen med unge uden handicap. En pige fortæller, hvorfor hun føler sig bedre tilpas med unge, der ligner hende selv:

"Når jeg er sammen med normale, eller hvad man skal kalde det, så føler jeg det som om, jeg ikke er lige så meget som ham eller hende."

Hun har bl.a. nogle venner fra den sygdomsforening, hun er medlem af, og som hun har det rigtig godt med. En anden pige fortæller på samme måde om at føle sig anderledes, når hun er sammen med de venner, der ikke

har et handicap – og mere afslappet, når hun er sammen med andre unge, der har et handicap:

"Jeg føler jeg mig lidt tilbage på en eller anden måde, fordi jeg føler man går lidt bag i og man har ikke de samme ting at snakke om i forhold til når jeg er sammen med handicappede – der føler jeg mig på en eller anden måde ligesom alle andre. Jeg kommer ikke til at tænke over, at jeg har handicap eller tænke; "Det kan jeg ikke.". Så der føler jeg mig mere fri i det og mere afslappet."

Han forstår mig bedre end min mor

Mange af deltagerne har både venner med og uden handicap, og fortæller det kan være rart at være sammen med dem, alt efter hvad de har brug for at snakke om. For de fleste handler det dog ikke om, hvorvidt vennerne har et handicap eller ej, men om det er gode venner, de kan stole på, snakke med og have det sjovt med:

"En ven er en man kan stole på, og en man altid kan komme til, og nogen der har plads til, at man måske snakker om

sine problemer, og en der kan lytte. Og en man også selv kan lytte til. En man kan grine sammen med og have det sjovt med. Og en der kan trøste, hvis der er brug for det."

Det er vigtigt at have noget socialt med andre mennesker, når man er teenager. Man har nemlig brug for at snakke om ting, som man ikke kan snakke med sine forældre om. Det fortæller en dreng med ADHD. Samtidig kan det være svært at have et handicap, når man er i puberteten – derfor er det netop vigtigt med gode venner, der har forståelse for en og ved, hvordan man agerer i bestemte situationer. Han fortæller selv om sin gode ven:

"Ham jeg snakker meget med, han forstår, hvordan han skal håndtere mig, når jeg bliver sur. Han kan ligesom mærke på mig, hvordan jeg har det. Det synes jeg er rigtig dejligt. Han er sådan set den eneste, der sådan rigtig forstår mig meget. Han forstår mig bedre end min mor."

Det er altså ikke nødvendigvis handicappet eller ej, der afgør, hvor gode venner man kan blive. Det er mere det at finde nogen, der er gode til at lytte og forstå en, og som man har noget til fælles med:

"Man kan jo også have meget forskelligt tilfælles med mange mennesker. Ens fulde identitet er jo ikke ens handicap. Det er jo kun en del af en. Man kan jo sagtens møde andre mennesker, hvor man har andre ting tilfælles med dem, og derfor bliver man venner med dem."

"Kom nu, din spasser!"

Nogle har mange venner, mens andre har få tætte venner. Seminardeltagerne er enige om, at det vigtigste for dem er, at de bliver opfattet som personer og ikke ud fra deres handicap. Det betyder ikke, at deres handicap bliver glemt. Tværtimod kan det være rart, at der også er plads til at lave lidt sjov med det engang imellem. Ens venner ved nemlig godt, hvor grænsen går. Nogle piger taler om det at have gode venner:

"Jeg føler mig bedst tilpas med de venner, der ser bort fra mit handicap."

"Det handler ikke om, at de så ikke kan acceptere mit handicap, det handler bare om, at ens gode venner kan se bort fra, at du sidder i kørestol."

"Jeg synes også, det er lidt fedt, hvis de også kan joke lidt med det: "Kom nu, din spasser". Sådan noget."

"Ens venner kender en. De kender ens grænser for, hvornår man bliver såret, og for hvornår man ikke gør."

Et handicap kan fungere som et filter

Nogle af deltagerne har ikke haft ligeså nemt ved at få og beholde venner. Deres skoletid har været præget af flere skift, og de har haft svært ved at finde sig til rette socialt. Rigtig mange har prøvet at blive mobbet, og det har sat dybe spor i deres måde at omgås andre mennesker på – ikke mindst i den tillid, de udviser andre. Der er mange deltagere, der på et eller andet tidspunkt har følt sig svigtet af andre:

"Jeg har haft et par venner, som havde en meget populær vennekreds. De var nødt til at bryde med mig, fordi de var bange for at blive mobbet ud af deres vennekreds, fordi de var sammen med mig."

"Ja, man føler sig lidt skrottet."

Nogle af de unge fortæller, at den måde folk forholder sig til deres handicap kan være hjælp til at finde ud af, hvem folk i virkeligheden er – som en af de unge beskriver det, når folk lægger mærke til hendes gangstativ:

"Så på den måde bruger jeg det lidt ligesom et filter. Hvis du kan finde ud af at se bort fra den der, så er du sgu nok værd at beskæftige sig med videre."

Nogle har lettere ved at finde venner på internettet, hvor handicappet er mere usynligt, og man kan tale sammen på lige fod med alle andre:

"Jeg har netveninder på engelsk, altså på computeren. Det betyder rigtig meget for mig, fordi jeg har nogle veninder på nettet, og som jeg også har mødt i virkeligheden, og som den dag i dag også er mine bedste veninder. Og de er ikke handicappede. Før var jeg sådan meget isoleret. Det bety-

der computeren for mig. Så hvis jeg ikke har en computer og noget internet, så går det altså lidt galt for mig, fordi det betyder meget for mig."

Internettet fylder rigtig meget i mange af de unges liv. Flere af de unge bruger internettet til at lære nye mennesker at kende, til at få venner og kærester og holde kontakt med de venner, der bor langt væk. Det at kommunikere på nettet er derfor rigtig vigtigt for flere af de unge. På internettet kan man lære hinanden at kende, før man bliver dømt ud fra sit handicap. Men det kan stadig godt være svært for andre at forholde sig til, når man så endelig fortæller dem det:

"Jeg har oplevet en – det er min ekskæreste – allerførste gang, vi sådan snakkede med hinanden, det var over Internettet, og så begyndte vi at skrive over mobil og så fortalte jeg hende så, at jeg har ADHD, og så ville hun slet ikke snakke med mig mere. Så gik der et år, og så begyndte vi at skrive sammen igen, så blev vi så kærester. Vi snakker så stadigvæk sammen"

"Kan hun dyrke sex?"

De fleste unge mener ikke, at deres handicap forhindrer dem i at få kærester, og en hel del af deltagerne har selv kærester eller har haft. Både kærester med og uden handicap. I nogle tilfælde kan handicappet dog godt have en betydning, bl.a. når det handler om sex.

"Altså mange fyre tænker: "Kan hun fx dyrke sex?". Det kan jeg godt forstå, for det er jo også en vigtig ting for nogle i et forhold. Og så tror jeg, at de godt kan trække det lidt tilbage. Jeg siger altid, at de bare skal spørge, fordi jeg er meget åben omkring det. Så det er fint."

Nogle er ret bevidste om deres eget handicap i forhold til at få en kæreste. En pige med knogleskørhed fortæller, at hun havde svært ved at forstå, at der var en fyr, der godt kunne li' hende:

"Jeg troede seriøst ikke på, at der var nogen, der kunne li' mig. Jeg tænkte bare; "Det er bare et væddeløb eller sådan noget, og så kommer jeg bare ind og gør mig selv totalt til grin!". Jeg var meget skeptisk, fordi der er jo ikke nogen, der har fortalt en, at det kan godt ske."

Deltagerne fortæller om meget blandede oplevelser med at få kærester. Nogle er blevet droppet, fordi deres kærester har haft svært ved at forholde sig til deres handicap, mens andre har oplevet, at handicappet ikke

gjorde nogen forskel. Det vigtigste for deltagerne er, at folk kan se ud over deres handicap – at de bliver valgt på baggrund af den, de er. En pige med spastiske lammelser siger:

“Hvis jeg får en kæreste engang, så skal han ha’ mig, fordi han elsker mig, og ikke fordi han har medlidenhed med den her kørestol.”

Ungdomsliv – opsamlende perspektiver

Ikke mindst i forhold til at være en del af det sociale liv med kammerater og venner oplever deltagerne barrierer og begrænsninger i det omgivende samfund. Dette er både i forhold til den fysiske indretning, hvor trapper fx kan udgøre en forhindring for at komme på diskotek, og i forhold til holdninger og adfærd, hvor nogle oplever udelukkelse alene på grund af handicapet. En af deltagerne er for eksempel blevet nægtet adgang til et diskotek, og nogle har prøvet ikke at blive inviteret med til klassefest. Vel at mærke som de eneste i klassen. Udelukkelse har alvorlige livslange konsekvenser.

Deltagerne har både venner med og uden handicap. Nogle lægger meget vægt på at have venner, der ikke selv har et handicap. Det får handicapet til at fylde mindre. Mens andre også betoner betydningen af at dele oplevelser og forståelse med andre unge med handicap. Begge dele har betydning for deltagerne.

Deltagelse i fritidsaktiviteter er vigtigt for deltagerne. Flere taler om at glemme handicapet, når de dyrker deres sport eller anden form for aktivitet. Men udfordringerne er der. For eksempel er ikke alle aktiviteter henvendt til unge, men består af blandede hold med både ældre og unge. En anden barriere handler om ikke at have tilstrækkelig hjælp til at kunne deltage i de ønskede aktiviteter.

Deltagernes synspunkter peger på følgende perspektiver:

- Etablering af tilgængelige rammer i det offentlige rum, så unge med handicap kan deltage på lige fod med andre unge i cafebesøg, biografer, diskoteker m.v.
- Tilstrækkelige fritidstilbud, herunder sportstilbud indenfor handicapidræt.
- Bevilling af nødvendig hjælp til unge med handicap, så de på egen hånd, og uden far og mor, kan deltage i spontane aktiviteter med venner og kammerater, samt deltage i fritidsaktiviteter på lige fod med deres jævnaldrende uden handicap.

FN's Børnekonvention, artikel 31 om barnets ret til hvile, fritid, og til at dyrke fritidsinteresser.

FN's Handicapkonvention, artikel 30d, der sikrer børn med handicap samme adgang som andre børn til leg, hvile, sports- og fritidsaktiviteter inklusive skolens idrætsundervisning.

Hvordan er det at være afhængig af forskellige former for hjælp? Og hvilke udfordringer står de unge overfor i forhold til at få den hjælp og støtte, de har brug for i hverdagen?

Kapitel 6

Hjælp og støtte

At leve med et handicap betyder, at man på forskellige måder er afhængig af hjælp og støtte i hverdagen. Seminardeltagerne fortæller om en hverdag, der fungerer i kraft af den hjælp og støtte, de hver især er afhængige af – om det så er i form af specielle undervisningsmaterialer og -tilbud, praktiske hjælpemidler, hjælp til transport, en tolk eller en personlig hjælper. Den rette hjælp er helt nødvendig, men mange af de unge fortæller om forskellige barrierer i forhold til at få den hjælp, de har brug for.

En fast hjælper som holdepunkt

Den rette hjælp kan gøre hele forskellen. En svagsynet dreng fortæller om den støtte, han oplever fra lærerne i form af et automatisk hensyn til ham i undervisningen, såsom bestilling af specielle undervisningsmaterialer i god tid. Han har oplevet, at gymnasiet har taget godt hensyn til hans særlige behov fra start, og rektoren personligt har sørget for, at der blev ansøgt om de rette hjælpemidler. Til gengæld har der været problemer med selve leveringen af hjælpemidlerne – og det er ærgerligt at vente på at kunne følge med i undervisningen, når man allerede er to uger inde i skoleåret.

Andre er afhængige af en helt anden slags hjælp. Flere af kørestolsbrugerne fortæller om en hverdag, hvor de er afhængige af deres personlige hjælper. Derfor er det vigtigt med en forholdsvis fast hjælper, som man er tryk ved.

Flere af seminardeltagerne taler meget om deres hjælpere – de fylder meget, fordi de er en fast del af de unges liv. En pige fortæller, at hun har været mest glad for at have unge hjælpere, fordi de er til stede meget af tiden – i selskab med venner er det derfor lettere at have en yngre hjælper med, så vedkommende har lettere ved at snakke med og falde ind i selskabet. Men en hjælper kan også fylde for meget, og nogle gange har de unge brug for at være alene. Det handler derfor om at finde en god ordning, så hjælperen rent faktisk fungerer som en hjælp og ikke en gene:

”Der har været nogle perioder med hjælpere, hvor de ikke helt har forstået, hvad jeg gerne ville ha’, men sådan efter at jeg er blevet større, der synes jeg, de er blevet bedre til at give mig det, jeg skal ha’, og høre på, hvad jeg har at sige. Jeg kan fx ikke holde ud, hvis der sidder en hjælper oppe i hovedet på mig hele tiden i alle timerne, så har vi fået lavet det sådan, at de kommer og går sådan i frikvartererne.”

Jeg har brug for en hjælper – jeg gider ikke have min mor med til alt!

Deltagerne er i en alder, hvor de er ved at løsrive sig fra deres forældre og skal prøve ting af på egen hånd. Det er derfor vigtigt for dem at være sammen med andre unge og have mulighed for at deltage i forskellige sociale aktiviteter uden deres forældre er med som praktisk hjælper. På den måde værdsætter de unge at have en bevilget

”Jeg har lige for et par år siden fået ansat en kvindelig hjælper, for før i tiden var det bare pædagogerne fra fritidshjemmet, og det var altid en eller anden anden, der kom. Det var ikke den samme. Så jeg havde ikke noget holdepunkt. Og da jeg var mindre, var det også mænd, og det kan man slet ikke klare.”

Hjulets Glæde

Maleren har lavet et billede af et hjerte og en kørestol. Hjertet og kørestolen er ét. Det er det samme, som hvis en person uden handicap mangler sin arm: kørestolen er en naturlig del af maleren. Farverne på billedet symboliserer en hel masse glæde, fordi maleren er glad for kørestolen - hun kan ikke leve uden den.

hjælper. En pige på 15 år, der først får bevilget en rigtig hjælper, når hun fylder 16 år, fortæller, at hun føler sig begrænset, fordi hun ofte ikke kan lave ting uden hendes forældre er med. For hende er det utrolig vigtigt at få en hjælper, så hun kan tage del i de ting, som alle andre unge på hendes alder laver – uden forældrenes tilstedeværelse:

"Jeg har brug for en hjælper, der kan tage med til arrangementer og sådan noget. Nu er jeg 15, og jeg gider altså ikke have min mor med til alt. Det må folk forstå. Og det kan godt være, de siger, at mine forældre de sagtens kan klare mig. Men jeg er 15, og jeg vil gerne være ude selv, se på fyre og hvad man ellers laver... tage på café eller tage en tur i biografen."

Rigtig mange giver udtryk for, at de er utilfredse med den hjælp, der er til rådighed. Flere fortæller, at de simpelthen ikke har nok hjælpertimer om måneden til at kunne deltage i de ting, de gerne vil. To piger, begge kørestolsbrugere, taler sammen om hjælpen:

"Men når du er 16, så er det alligevel ikke ret mange timer, du får om måneden. Det er en tur om måneden eller sådan noget. Det er ikke ret meget."

"Det er i hvert fald slet ikke nok."

"Og man bliver jo meget afhængig af sine forældre og sine søskende, hvis det er det, man har. Og det er jo ikke det, man har lyst til. Og man gider heller ikke have, at ens venner skal føle sig forpligtede til at hjælpe en på den måde."

Selvom flere af deltagerne har forældre, der kan træde til og hjælpe, så er det netop vigtigt med en rigtig hjælper, så de har større mulighed for at deltage i aktiviteter på lige fod med andre unge – uden forældre! At færdes uden sine forældre er et vigtigt skridt i forhold til at blive voksen. Når man har et handicap og i forvejen er så afhængig af hjælp og støtte hjemmefra, så bliver man hurtigt tæt knyttet til sine forældre. Men det er ikke altid sundt for de unge, der længes efter at klare sig selv og finde egne ben at stå på:

"Det er jo heller ikke på den måde, man møder nye folk – hvis man render rundt med sin mor."

"Jeg har fået meget hjælp fra mine forældre, fordi jeg heller ikke har fået så meget hjælp og også er blevet vurderet til, at jeg godt kunne klare det meste selv. Min mor er blevet for knyttet til mig. Og det bliver sådan lidt for tæt, synes jeg, at det er ens mor, man skal gå ud og shoppe med, fordi man ikke lige kan få en hjælper. Det endte så med, at vi var så knyttede, at hun egentlig ikke havde lyst til, at jeg skulle på efterskole, fordi vi var så tætte. Man skal passe på, man ikke bliver for knyttede - at det ikke bliver ens forældre, der skal tage for mange kasketter på og lege hjælpere og lege forældre og forskellige ting."

"Specielt her i løsrivningsfasen. Vi skal altså ud og klare os selv – vi har ikke vores forældre, når vi skal ud og bo selv."

Den rette hjælp er altså meget vigtig for de unge, både på kort og lang sigt. Nogle gange kan den manglende rette hjælp få store konsekvenser. En pige beskriver drømmen om at komme på efterskole som en oplevelse, hun nu må undvære, fordi den pågældende efterskole kun har mandlige hjælpere ansat:

"Der går min grænse! For jeg er pige og jeg vil gerne have hjælp af kvinder, fordi det er min grænse. Jeg havde ellers lige regnet med, at jeg skulle have et nyt kapital i mit liv, men så må jeg bare leve med det. Jeg så jo efterskolen som en mulighed for at få nogle venner, bare komme ned og slappe lidt af. Fordi jeg har det ikke så godt. Men det fik jeg ikke muligheden for, fordi jeg selv sagde fra - fordi jeg ikke vil hjælpes af mænd."

Jeg har brug for aflastning!

Nogle af de unge fortæller også om at komme i aflastning hos en anden familie. Det kan være en tiltrængt hjælp i en travl hverdag, hvor et familiemedlem med handicap ofte kræver lidt mere tid og omsorg end ellers. Aflastning kan være en god hjælp for både de unge og deres forældre. Men som en af deltagerne påpeger, så er det ikke kun for at aflaste forældrene, men også for at aflaste den unge selv engang imellem:

"Apropos plejefamilie, så har jeg også selv kunnet tænke mig sådan en. Det bliver brugt som at aflaste forældrene, men det er lidt omvendt hjemme hos os, for jeg mener, jeg har brug for aflastning. Jeg har brug for at slappe af. Jeg har brug for at koble af og ikke tænke på noget som helst. Brug for at komme lidt væk engang imellem."

De skifter sagsbehandler hele tiden

Lige meget om det handler om at få en hjælper, en aflastningsfamilie, de rette hjælpemidler eller noget helt andet, så er det for mange af de unge en del af deres hverdag at være i tæt kontakt med 'systemet' – skolen, kommunen eller andre instanser. Flere fortæller om de kampe, de må tage sammen med deres forældre for at få den hjælp, de har brug for. Nogle unge oplever, at der ikke bliver lyttet til deres behov, og det oplever de som meget frustrerende. Flere fortæller om situationer, hvor de ikke har modtaget den rette hjælp – og ofte er

der stor forvirring omkring hvilken instans, der skal betale for den pågældende ydelse.

"Da jeg kom på efterskole sidste år, der skulle jeg så have en computer til skolearbejde. Og først spurgte vi om det var skolen, der skulle betale. De mente, det var kommunen, der skulle betale. Kommunen mente, det var amtet, der skulle betale. Amtet mente, det var skolen. Så til sidst blev det sådan, at det var mig selv, der skulle betale for den. Fordi vi ikke kunne finde ud af, om det var kommunen eller amtet eller skolen selv, der skulle betale."

De unge efterlyser mere rådgivning i forhold til deres uddannelsesmuligheder, klare regler for støtte og kompensation og klare regler for, hvornår det er henholdsvis skolen eller kommunen, der står til ansvar for den enkelte ydelse. De oplever en del forvirring i mødet med det system, der skal bevilge dem hjælp og rådgivning til en bedre hverdag. De opfatter systemet som langsomt og kaotisk, og det skaber stor frustration hos de unge – som to piger fortæller:

"Det går skide langsomt for at sige det ligeud. Med sagsbehandler og alt muligt."

"Nogle gange synes man ikke rigtig, der er nogen klare regler for hvordan det er. Det synes jeg, der mangler. I forhold til hvem, der skal betale. I forhold til hvor man kan komme hen efter skolen. Der er ikke rigtig nogen klare regler. Fordi jeg skal ud lige nu, hvor det hele lige er blevet sat sammen, så er der ikke nogen, der ved en skid om noget. Så det er ikke så let."

Jeg er træt af at klage

Særligt efter kommunesammenlægningen oplever mange af de unge altså, at der hersker forvirring, når de er i kontakt med systemet – eller direkte kaos, som flere formulerer det. De mangler bedre rådgivning, klarhed i kommunikationen og hurtigere sagsbehandling. Med oplevelsen af en ofte dårlig behandling, når det gælder den hjælp og støtte, der er så nødvendig i hverdagen,

"Ja, også skifter desagsbehandler hele tiden. Jeg tror, jeg har haft 10 i år eller sådan noget. Og så specielt når kommunesammenlægningerne nu er i gang, så kan de slet ikke finde ud af det, så er det bare ét stort kaos!"

så er det let for den enkelte at opfatte sig selv som endnu en 'sag'. De oplever at blive mødt med en manglende forståelse, idet folk i det offentlige system ikke har nok kendskab til deres situation. Så er det netop let at føle sig som en 'sag':

"De ved ikke ret meget om ens handicap. Nu har jeg så haft så mange sagsbehandlere, og folk bliver ved med at sige: "Nu kender jeg jo ikke til sagen, så det kan jeg jo ikke rigtig svare på". Sagen, er det mig?! Eller hvordan er det, vi kommunikerer her, hvor de kalder mig for en sag?"

Nogle af de unge har flere års erfaring med at være i kontakt med systemet, og de er næsten nødt til at betragte deres situation med lidt ironi:

"Nej, jeg kan ligeså godt sige det rent ud, der er ikke styr på en skid. Det er der virkelig ikke. Nu bliver jeg 18, så bliver de endnu mere forvirrede, fordi så skal jeg jo flytte fra børneafdelingen over i voksenafdelingen, det er svært... Det er rigtig svært at flytte en mappe fra et kontor til et andet kontor, det er virkelig svært."

Men bag ironien gemmer der sig stor frustration. Deltaerne fortæller om lange trætte kampe med skolen eller kommunen. Og mange er rigtig trætte af hele tiden at skulle klage over forskellige ting:

"Jeg er faktisk rigtig træt af at blive ved med at klage, fordi jeg føler ikke rigtig, at det bliver til noget. Jeg er træt af, at mine forældre evig og altid skal skændes med kommunerne og med mine skoler og mine alt muligt, fordi de bliver rigtig trætte af, at de altid skal have et spændt forhold. Så jeg sagde faktisk til dem, da jeg startede på gymnasium: "Nu gider jeg altså ikke have, at vi skal kæmpe for at få den elevator, fordi den kommer ikke på de tre år jeg går der, så vi kan ligeså godt lade være". Så kan vi ligeså godt få et godt forhold til det sted, jeg går på, i stedet for at det bare skal være sådan noget brok, brok."

Hvis vi ikke kæmper, så går tingene da fuldstændig i stå!

Det bliver trættende, hvis hverdagen fyldes med problemer og klager – især når man er ung og burde koncentrere sig om skole, venner og kærester. Det er ikke rart at bruge sit liv på at brokke sig, som en formulerer det. Derfor oplever mange, at det ofte ikke er det værd at kæmpe for de ting, man synes bør være i orden. Men for nogle er det netop vigtigt at kræve sin ret og kæmpe for, at tingene bliver bedre:

”Altså, jeg kan da godt sommetider komme til at tænke på, hvorfor vi ikke har et bedre samfund. Man må bare kæmpe for at få alt, hjælpemidler etc. Hvis ikke vi kæmper, så går det da fuldstændig i stå!”

Og for rigtig mange er kampen helt nødvendig, fordi de er så afhængige af, at tingene er i orden. En pige i kørestol fortæller om sin løbende kontakt til DSB pga. en elevator, der ikke virker. Det volder hende store problemer i hverdagen med ekstra rejsetid, ekstra udgifter og forsinkelser.

Ingen adgang!

De unge er ikke kun afhængige af den bevilgede hjælp fra kommunen, men er i ligeså høj grad afhængige af den hjælp og støtte, de møder på forskellige vis i hverdagen. Og flere af deltagerne fortæller om episoder, hvor de ikke er blevet mødt med en hjælpende hånd. Det er især de unge, der har et bevægelsehandicap og ofte har problemer med den fysiske tilgængelighed, der fortæller om forskellige situationer, hvor de ikke er blevet tilbudt hjælp:

”Jeg har oplevet, at folk ikke hjælper. Hvor jeg skulle ind i et tog, og jeg havde en hjælper med. Og der var ikke nogen, der kom ud med en rampe eller noget i det der tog. Og min hjælper prøvede at få den der kørestol ind og der var ingen, der rejste sig op og spurgte, om de skulle hjælpe overhovedet.”

”Jeg er blevet nægtet at køre med bus engang. Så sagde de, jeg var for tung – de kunne desværre ikke have mig med.”

Nogle gange handler det ikke om manglende hjælp, men manglende hensyn i den hjælp, man får. En pige, der er gangbesværet, fortæller også om problemer med at køre i tog:

”Jeg har også prøvet engang, hvor de nærmest smed os ind med hjælpemidler, fordi vi skulle sandelig ikke komme for sent!”

Deltagernes beretninger bærer meget præg af det manglende hensyn, de på forskellig vis møder i hverdagen, og som er med til at begrænse dem i deres færden:

”Men jeg oplever ude i byen, selv om det kan ses på mit skilt, at jeg er svagsynet, så går de ind foran og alt muligt. Hvis jeg har mit blindeskilt på, så kan de da se, at jeg er svagsynet? Eller mit svagsynsskilt, ikke. Hvorfor ser de sig så ikke bedre for? Jeg har ikke en blindestok. Jeg har ikke sådan en stok, fordi jeg klarer det meget godt uden stok.”

”Altså, jeg har oplevet, at jeg ikke måtte komme ind i en tøjbutik, fordi jeg ku’ gøre tøjet beskidt med mine hjul, selvom der jo var mega meget plads mellem det der tøj, og hvad ville det koste? 150 kr. – det var ikke engang noget dyrt tøj. Men der måtte jeg ikke komme ind. Der var ikke adgang.”

Flere fortæller om steder, hvor de er blevet nægtet adgang – butikker, diskoteker etc. Det handler ofte om an-

dres indstilling til, hvorvidt tingene kan lade sig gøre eller ej. Og desværre bliver mange mødt med holdningsbarrierer og er derfor begrænset i forhold til at kunne deltage i forskellige ting på lige fod med andre unge. Alt i alt kræver det mere fleksible rammer, bedre praktiske foranstaltninger, opmærksomhed og særlige hensyn, hvis de unge skal opleve at kunne færdes frit som alle andre.

Handicappede, der ikke tør spørge om hjælp – det dur ikke!

Det handler ikke kun om fleksible rammer, når de unge skal kunne begå sig i hverdagen. Det handler i høj grad også om at få en hjælpende hånd i hverdagen. Flere beretter om en hverdag, hvor de er dybt afhængige af forældre og venners hjælp. Nogle gange er det hjælp til helt små ting i hverdagen – som at tage sko og strømper på. En pige, der har spastiske lammelser, svarer på hvad, hun allerhelst ville kunne gøre selv uden hjælp fra andre:

"Kunne gå på toilettet. Det er det, jeg allerhelst vil. Men det kan jeg bare ikke. Og det er der ingen, der kan lave om på. Gid man dog kunne det. Det er da også skide irriterende, hver gang man skal på toilettet og bede andre om... Det er sådan, hvis min mor og far ikke lige er hjemme og der ingen hjælpere er, hvad skal man så gøre?"

Men hjælp og støtte kan også blive for meget, hvis den kommer i for store mængder eller på forkerte tidspunkter. Flere af de unge, både dem med fysiske og psykiske handicap, fortæller om situationer, hvor der bliver taget for meget hensyn til dem – hvor de er blevet tilbudt hjælp og ikke har haft brug for den. Den kan være svært at finde den rette balance, hvor man får den rette opmærksomhed uden det bliver for meget. En ung, der har udviklingshæmning, fortæller:

"Nogle gang tror jeg også, at man får for meget opmærksomhed! Lad mig bare falde ind i mængden. Jeg skal nok følge med. Så skal jeg nok selv gøre opmærksom på, hvornår I skal give mig det, ik'?"

Det kan være meget svært for andre at finde ud af, hvornår de skal tilbyde deres hjælp, og hvornår de ikke skal. En pige med knogleskørhed fortæller:

"Nogle af dem tror, at jeg bare er helt vildt skrøbelig, bare man rører ved mig, og andre de tænker: "Det her kan hun godt klare!", og så kan jeg alligevel ikke klare det."

Seminardeltagerne kan godt selv se problematikken i den svære balancegang. Det kan være svært at protestere imod for meget opmærksomhed, for hvad hvis man ender med slet ikke at få hjælp, når man endelig har brug for det? Der er ingen nemme løsninger, men de unge efterlyser selv en mere åben dialog om det at få hjælp. Og de erkender også selv at have en stor andel i hvordan, de bliver behandlet af andre mennesker – de må selv sige til og fra, men på en ordentlig måde:

"Man skal ikke blive irriteret, for så skubber man bare folk væk. For det kan også være, at det kræver meget af nogle mennesker at tilbyde hjælp. Så hvis man bliver skubbet væk, så er det bare endnu værre."

De fleste er enige om, at de selv skal være gode til at gøre opmærksom på, hvornår de har brug for hjælp:

"Folk ved jo ikke, hvad det er, jeg kan og hvad jeg ikke kan. Og så siger jeg jo bare fra, hvis de vil hjælpe mig med noget af det, jeg godt kan. Så siger jeg: "Kan du ikke lige hjælpe mig med det her?", hvis det er noget, jeg ikke kan. Altså det der med at starte på en frisk."

Og det er vigtigt at kunne bede andre om hjælp. En svagsynet fortæller, at det er helt nødvendigt, at unge med handicap også selv skal kunne henvende sig til folk i visse situationer:

"Man siger, at folk har berøringsangst med handicappede, men der er også nogle handicappede, der egentlig har det med andre. Handicappede, der ikke tør spørge. Det dur simpelthen ikke."

Hjælp og støtte – opsamlende perspektiver

Det er slående, hvor meget kontakten med offentlige myndigheder, sagsbehandlere, lærere m.v. fylder i deltageres liv. På den ene side er de trætte af at 'kæmpe' for at få understøttende vilkår. På den anden side betragter de det som en nødvendighed. Problemer som langsommelighed, mange sagsbehandlerskift, manglende lydhørhed og manglende klarhed i kommunikationen er blandt nogle af de temaer, deltagerne fremhæver. Kritikken er markant blandt deltagerne, hvilket vækker til eftertanke.

Også i forhold til det omgivende samfund oplever deltagerne desværre kedelige episoder, for eksempel ved, af forskellige årsager, at blive nægtet adgang til butikker, transportmidler m.v. i det offentlige rum. Men deltagerne har også forståelse for, at de selv har et ansvar for at gøre opmærksom på deres behov for hjælp, og at man selv skal kunne bede om hjælp.

Løsrivelse fra forældrene indgår også som et væsentligt element. Deltagerne er optagede af deres muligheder for at kunne være sammen med andre unge uden deres forældres tilstedeværelse.

Deltageres synspunkter samler sig om følgende perspektiver:

- Sikring af personlig assistance, så unge med handicap kan deltage i samvær og aktiviteter med deres jævnaldrende kammerater, for eksempel spontane cafe- og biografbesøg, eller blot samvær. Aflastning til familien er ikke tilstrækkelig.
- Bedre koordinering af indsatsen mellem forskellige forvaltninger og sektorer.
- Styrket rådgivning til unge med handicap med henblik på deres muligheder for at opnå hjælp og støtte.

FN's Børnekonvention, artikel 23 om handicappede børn, der har ret til at modtage den bedste form for hjælp, omsorg og oplæring for at sikre barnet størst mulig selvtilid og mulighed for at leve et indholdsrigt og aktivt liv.

FN's Handicapkonvention, artikel 19 om retten til en selvstændig tilværelse og inklusion i samfundet med bl.a. ret til hjemmehjælp, ledsagelse og personlig hjælper. Service fra det offentlige til almenheden skal også være til rådighed for mennesker med handicap på lige fod med andre og svare til deres behov.

Hvordan opfatter de unge sig selv og deres handicap? Og hvordan er det at være lidt anderledes end alle de andre?

Kapitel 7

Selvforståelse

Det kan være svært at være teenager. Og det kan være ekstra svært at være teenager og have et handicap. Seminardeltagerne er alle i en alder, hvor de skal finde ud af, hvem de selv er og finde egne ben at stå på. Det handler om at gå fra barn til voksen, at komme i puberteten og udvikle sig både fysisk og psykisk. Oveni alt det skal de samtidig forholde sig til et handicap. De unge har vidt forskellige oplevelser og meninger omkring det at leve med et handicap. Handicappet har meget forskellige betydninger for dem og deres selvforståelse. Men for de fleste handler det om at lære at leve med at være en lille smule anderledes end alle andre.

Hvad er det, der er galt med mig?

Mange af seminardeltagerne har kendt til deres handicap altid, mens nogle af de unge med psykiske og mere usynlige handicap først har fået en diagnose senere i deres liv. For mange af dem har det betydet meget at få vished om, hvad det er, der er 'galt' - at der findes en

forklaring på, at tingene er, som de er. En pige med autisme forklarer, at hun har været meget glad for at få sin diagnose, og at det hjælper, når hun skal møde nye mennesker og forklare, hvorfor hun er, som hun er:

"Så fik jeg så min diagnose her for to måneder siden og folk de har simpelthen været så forstående, siden jeg har fået den og fortalt hvad det var, hvad der var galt, og hvorfor jeg var fabrikeret sådan, som jeg var. Det hjalp mig helt vildt meget at få den. Nu har jeg det meget bedre, efter jeg har fået den. Nu ved jeg, hvad der er galt. Jeg er jo altid blevet stemplet som dum, men det er jeg jo ikke lige pludselig!"

Hun fortæller videre, at hun hellere ville have haft diagnosen tidligere, så hun måske havde haft det nemmere i skolen og i andre situationer. Flere af de unge mener, at det er bedre at få en diagnose tidligt, så man kan forholde sig til sit handicap og finde ud af, hvad det går ud på. En dreng med ADHD fik sin diagnose som 5-årig,

Mig

Billedet viser malerens følelser i forskellige farver. Der er mest gode følelser.

Man kan godt have et godt liv, selvom man har et handicap

Maleren udtrykker, at man stadig kan have det sjovt, selvom man har et handicap. Handicappet betyder ikke, at malerens liv er dårligt.

mens hans klassekammerat først har fået samme diagnose som 14-årig. Drengen mener, det kan være svært at acceptere, at man har et handicap i en senere alder – ikke mindst i puberteten:

"Der er gået lang tid siden, jeg fik diagnosen, og det er svært, når man også er i puberteten og skal acceptere: "Jeg har et handicap". Især når man er teenager. Der kan det godt være rigtig svært."

"Der sker meget i ens liv, når man sådan er teenager. Man tager nok ting lidt tungere. Og ja, det er nok bare svært at leve. Man har flere tanker i hovedet og man skal bare gøre det helt rigtige."

For nogle kan det altså være svært at forholde sig til et handicap – at acceptere, at man 'fejler' noget i en tid, hvor mange i forvejen er lidt sårbare og har tanker nok at tumle med. En dreng med Asperger, der fik sin diagnose som 13-årig, fortæller også, at det har været svært at få en diagnose i en sen alder og pludselig forholde sig til et handicap oven i alt andet. Men for ham har det i en vis forstand også været en hjælp:

"Når jeg ved, hvad der er galt med mig, så er det meget nemmere at leve. Fordi jeg har jo gået i lang tid og tænkt: "Hvad er der galt med mig?", når det er, at jeg sådan skifter skole fire gange. Altså, så begynder man jo ligesom at tænke: "Hvad er det, der er galt med mig?""

For nogle hjælper det at få en diagnose og få talt med andre, såsom deres forældre, om betydningen af deres handicap. Andre har aldrig rigtig forstået, hvad deres handicap går ud på. For enkelte er det meget svært at tale om, og det gør dem kede af det. En ung pige med udviklingshæmning fortæller, at hun har spurgt sin mor om sit handicap, men at hun stadig har meget svært ved at forstå, hvad det egentlig handler om.

En hård erkendelse

Selvom der er forskel på, hvordan deltagerne forholder sig til deres handicap, så er de fleste fælles om at føle sig anderledes på et eller andet plan. For nogle er det en generel følelse, mens det for andre handler om specifikke situationer, hvor de ikke er ligesom andre. Og det kan være rigtig svært at føle sig anderledes i en tid, hvor man mest af alt bare gerne vil være ligesom alle de andre. En pige med knogleskørhed fortæller:

Ingen værdi

'Ingen værdi' – de to ord er en følelse, jeg kender alt for godt til hver eneste dag. Svigtet, ensomheden, som skubbet væk fra omverdenen. Jeg føler mig ikke som et menneske mere, men som en ting eller et væsen. Men ja, jeg er jo anderledes, men det er vi alle jo. Jeg havde bare aldrig gættet, at en kørestol kunne betyde så meget. Når jeg ser mig selv i spejlet, ser jeg den ikke. Det er jo en del af mig, men derfor er jeg da stadig normal. Men sådan ser folk ikke min verden – der er det stolen, der kommer først, og alle glemmer pigen, der sidder i den.

"Jeg føler, jeg altid har været anderledes... helt fra starten af. Jeg havde bare svært ved at forholde mig til det, da jeg gik i folkeskolen, fordi jeg gerne ville være som alle de andre. Men nu hvor jeg bare har tænkt; "Ok, jeg kan ikke være som alle de andre, bare acceptér det!"; så er det også blevet meget lettere for mig selv at være sådan in og i fællesskabet. Så er det lettere at snakke med de andre lige pludselig, fordi jeg ikke prøver så meget at være ligesom dem, så er jeg bare mere som mig selv."

Fleere af deltagerne taler om at 'acceptere' deres handicap – om at vænne sig til at leve med et handicap og forstå, hvilken betydning det har. For dem behøver det ikke at betyde, at de skal føle sig udenfor eller undvære venner, kæresten eller uddannelse. Men det handler om at forstå, at man på nogle punkter er anderledes end alle andre, og at det er i orden at være anderledes. En dreng med ADHD fortæller, hvad han synes er vigtigt i forhold til at leve med et handicap:

"Det der med at acceptere sit handicap og acceptere, at man har brug for hjælp, det er nok noget af det vigtigste, man kan gøre i sit liv. Fordi hvis man ikke accepterer, at man har et problem, eller man skal have hjælp til noget, så kan man gå

igennem hele livet, hvor man fx har hadet sig selv eller bare ikke synes, noget er gået godt eller sådan noget. Så det er meget vigtigt at kunne acceptere sig selv. Og acceptere man har brug for hjælp. Jeg har også brug for hjælp til nogle ting, selvom min krop den fungerer fint. Men det er meget vigtigt det der med at acceptere. Det er noget af det største, jeg har gjort i mit liv. Det er ikke noget sådan, hvor jeg mærker: Nu har jeg accepteret mig selv. Det er noget, der sker over lang tid. Hvordan man kommer igennem ens barndom, og hvordan ens liv har været, hvordan ens forældre er mod en, og hvordan i det hele taget ens liv har været."

Fleere fortæller om oplevelser, hvor det for alvor er gået op for dem, at de har et handicap – også selvom de har kendt til deres handicap hele deres liv. Nogle af de unge, der har gået på specialskole og derefter er startet på en almindelig efterskole, fortæller, at det først er i mødet med andre unge uden handicap, at de pludselig rigtig har skullet forholde sig til deres eget handicap:

"Jeg kommer fra en specialskole, og jeg vidste godt, jeg var handicappet, men jeg var ikke rigtig nået til den erkendelse, at jeg faktisk var det. Og så først, da jeg kom på efterskole for et år siden, så fandt jeg faktisk ud af, at jeg er handicappet, og det var altså en lidt hård erkendelse at sige: "Jamen, det er du altså!". Fordi på den der specialskole, der var masser af andre handicappede, nogen var værre og nogen var bedre, og så tænkte man jo ikke så meget over det. Og så lige pludselig, så ser man lige over 100 mennesker, som ikke har noget som helst handicap. Altså, jeg har haft det [handicappet] hele livet, men jeg har først opdaget det rigtigt for et år siden, vil jeg sige."

Jeg vil bare være ligesom de andre piger

Nogle har meget svært ved at vænne sig til at være anderledes. Især når andre bliver ved at behandle dem anderledes. Fleere af deltagerne fortæller om oplevelser fra skolen, hvor de har haft svært ved at knytte venskaber og falde ordentligt til i et klassefællesskab, fordi de ikke kan deltage i forskellige aktiviteter på lige fod med andre, eller fordi de bliver opfattet som specielle eller underlige af deres klassekammerater. Nogle af de unge har haft barske oplevelser, der påvirker dem i deres følelse af selvværd:

"Jeg synes ikke man vænner sig til det. Lige meget hvor meget mobning eller hvor meget folk glør på én, så synes jeg stadig, det rører én."

Humør

Maleren har malet de humørske og følelser, han sommetider har. Følelserne er lukket inde af mørket og i midten er et tomrum, hvor følelser opstår.

En pige med udviklingshæmning fortæller om følelsen af at være udenfor, når de andre piger opfatter hende som speciel. Det kan være rigtig svært at forstå, hvorfor man bliver behandlet anderledes, når man mest af alt bare vil falde ind og være sammen med de andre:

"Pigerne fra min klasse, de havde det bare rigtig sjovt. Og hver gang jeg spurgte, om jeg måtte være med, så sagde de nej, fordi de syntes, jeg var meget speciel, og de syntes, jeg var dum og de kunne ikke lide mig, og de gad ikke forklare mig hvorfor. Ja, så var jeg jo bare helt alene, ikk? Og så havde jeg ikke nogen at snakke med. Og så sad jeg bare og så på de andre, hvor sjovt de havde det. Og jeg syntes ikke, det var spor sjovt ikke at kunne være med til de andres lege."

For hende har følelsen af at være udenfor fyldt meget i hendes skoleliv – hun fortæller om en grundlæggende følelse af at være anderledes end de andre:

"Nogle gange, så drømmer jeg bare om at være ligesom de andre piger. Så er man helt perfekt, ikke? Men det kan man ikke blive."

Handicappet? Kan jeg så bare ingenting eller hvad?

Der er stor forskel på, hvordan det at have et handicap påvirker de unge. Nogle føler sig ensomme, har lavt selvværd og trives dårligt i flere sammenhænge – deres handicap og følelsen af at være anderledes fylder meget i deres hverdag. Andre er almindeligt velfungerende unge med mod på livet. De føler sig ikke meget anderledes end alle andre unge bortset fra de enkelte begrænsninger, handicappet medfører. En svagsynet dreng fortæller, at han aldrig har følt sig udenfor, og at han ikke føler sig anderledes end andre i hverdagen, udover de enkelte fritidsaktiviteter han ikke kan dyrke på lige fod med sine kammerater, eller den ekstra tid han bruger på lektier. En døv dreng beskriver det på samme måde:

"Altså, jeg føler da, at jeg som handicappet og andre unge, vi har det da i stor grad på samme måde. Man kan jo sige, vi er mennesker. Vi lever. Der er ingen forskel på den måde, fordi vi er jo dybest set ens. Og så er der en lille smule forskel, fordi jeg ikke kan høre, men ellers lever jeg normalt."

Nogle af deltagerne opfatter altså deres handicap som en funktionsnedsættelse, og ikke som noget, der definerer dem som mennesker – det er ikke deres identitet. Begrebet 'handicappet' bliver derfor også taget op til diskussion af nogle af de unge, der ikke synes, det er en del af deres selvforståelse:

"Jeg synes alene ordet 'handicappet' er et rigtig irriterende ord. Jeg ved ikke, jeg synes bare det lyder så: "Nåh, så kan jeg bare ingenting eller hvad?"

"Jeg har gået i normal børnehave, og normal skole og så kom jeg på efterskole og så var vi 100 elever og så var der 10 af os, der havde et fysisk handicap. Hvor jeg ellers altid har taget stærk stærk afstand fra det, fordi jeg skulle i hvert fald ikke sættes i bås som en handicappet!"

Det kan være svært at sætte en eller anden betegnelse på sig selv. Nogle bruger automatisk ordet 'handicappet', mens andre altså ikke bryder sig om begrebet. For de fleste handler det mest om, hvilken betydning ordet har – hvad mennesker vælger at lægge i det. Derfor handler det i bund og grund om et vist kendskab til og en forståelse for, hvad det vil sige at have et handicap. En deltager med knogleskørhed fortæller, hvordan hun selv forholder sig til at blive stemplet som 'handicappet':

"Men jeg ved ikke helt, hvordan jeg selv ville beskrive, hvordan en handicappet var, fordi hvis det er det der med bare at sidde og stene og ikke gide noget, bare fordi man sidder i kørestol, så er jeg helt sikkert ikke handicappet. Men hvis man bare er sig selv og bare har noget, der sådan holder en tilbage fra at være ligesom alle de andre, så er jeg jo handicappet."

Flere giver udtryk for, at de ikke tænker meget over deres handicap i hverdagen. Alle skal nogle gange have hjælp til noget, så det gør ikke nogen forskel for dem, at de pga. deres handicap behøver at spørge om hjælp nogle gange:

"Jamen jeg tænker faktisk næsten aldrig på, at jeg har et handicap. Når jeg skal spørge om hjælp, kan jeg da bare sige: "Kan du ikke lige hjælpe mig?". Altså alle andre kan vel også bare spørge sådan, hvis der er et eller andet, de ikke kan. Så jeg tænker næsten aldrig på det."

Flere af deltagerne fremhæver, at det også kan være ødelæggende at bruge al sin tid på at være sur eller bitter over sit handicap. Det betyder jo, at man i bund og grund er utilfreds med en del af sig selv. I stedet bør man fokusere på, hvordan man lærer at leve med sin funktionsnedsættelse. Det uddyber en dreng med ADHD:

"Du er født med det, og hvis det bliver ved at være et problem, hvordan vil du komme videre? Jeg ser ikke mit som et problem, jeg ser det som noget, der er en del af mig, noget jeg skal lære at kontrollere. Det kan godt være, at det er et problem, men det er jo stadig en del af dig, så er du jo også et problem?"

Man bliver hærdet

Mange af seminardeltagerne vælger altså ikke at se deres handicap som et problem, men som et vilkår – noget man skal lære at leve med. At have et handicap betyder, at man på flere punkter er forskellig fra ens jævnaldrende. Men det handler ikke kun om den specifikke funktionsnedsættelse. Et handicap kan føre andre ting med sig i kraft af de oplevelser og erfaringer, man gør sig i en meget ung alder:

"Altså, man føler jo, man har en del mere at kæmpe med. Og nogle gange føler man sig måske, det gør jeg i hvert fald, sådan lidt mere moden i forhold til mange andre på min egen alder, fordi de bare sådan, døjer med de der – og dem skal man heller ikke undervurdere, det ved jeg også godt – men

"Jeg synes alene ordet 'handicappet' er et rigtig irriterende ord. Jeg ved ikke, jeg synes bare det lyder så: "Nåh, så kan jeg bare ingenting eller hvad?"

de der typiske teenageproblemer. Nogle gange har jeg fornemmelsen af, at man er en smule mere moden på nogle punkter, fordi man er blevet hærdet en del!"

En pige, der har en lammelse i højre side efter en blodprop som barn, fortæller på samme måde om at få et andet perspektiv på tilværelsen i kraft af sit handicap:

"Altså, hvis jeg ikke var handicappet, så ville jeg ikke se verden på den måde, som jeg gør. Jeg har fundet ud af, at der er

"Der er jo ingen, der er perfekte. Vi har jo alle et eller andet problem. Jeg synes ikke rigtig, man kan bruge ordet 'normal', fordi alle har et problem på en eller anden måde. Jeg siger ikke, at alle er handicappede, jeg har bare et andet problem end andre, så ja, det er jo egentlig akkurat det samme. Det er bare forskellige problemer."

mange, der er utilfredse med, at deres hår sidder forkert, eller de har grimme tænder eller et eller andet. Jeg synes bare, det er dejligt, at jeg er her overhovedet, for jeg kunne faktisk godt have været død af den blodprop."

Man skal også kunne tage lidt gas engang imellem!

Om det så er operationer, mobning, klagesager eller skoleskift, så er mange af seminardeltagernes liv præget af oplevelser, der har modnet de unges perspektiver på tilværelsen. De har på forskellige måder lært noget af at være lidt forskellige fra alle andre.

Der er også flere unge, der mener, at det handler om, hvordan man vælger at opfatte sit handicap – hvilken indstilling, man selv har. Nogle af de unge vælger ikke kun at se deres handicap som en begrænsning, men lægger i stedet vægt på fordelene:

"Det at være handicappet har lært mig at være åben overfor forskelligheder. Og det er der måske nogle andre, der ikke er så gode til."

En svagsynet fortæller, at han på pga. sit handicap har en fordel i forhold til andre unge, når det gælder at møde folk og dømme dem på det indre og ikke det ydre:

"Hvis man nu ser på kærester.. mange starter med at se på, hvordan hun ser ud. Der tror jeg, jeg vil starte med at se på, hvordan hun er i stedet for."

Der kan altså være visse fordele ved at leve med et handicap, selvom det måske umiddelbart ikke synes sådan. Men flere af de unge udtrykker, at de bevidst ikke vil fokusere på de begrænsninger, der er i deres liv. Det handler om at se fremad. Derfor er det vigtigt med den rette indstilling – ikke kun fra andre mennesker, men i høj grad også fra en selv:

"Jeg tror, hvis der er nogle ting, man virkelig vil, så tror jeg også man kan gøre det og opnå det. Det tror jeg betyder meget, hvilken indstilling man har til tingene. Det tror jeg næsten er altafgørende."

En pige med knogleskørhed, der går lidt anderledes end alle andre, fortæller også om at se på det positive frem for det negative:

Det gode liv i en kørestol

Billedet handler om, at man godt kan have glæde, selvom man sidder i kørestol.

"Folk kigger meget på mig og de snakker også en del om mig. Men man kan tage det som en positiv eller negativ ting. Jeg vælger bare at tage det som en positiv ting og ser hvor langt, jeg kan komme med det."

Fordi man har et handicap, så behøver det hele ikke være så alvorligt hele tiden. En dreng, der har udviklingshæmning, fortæller, at det er vigtigt også at kunne tage lidt sjov engang imellem:

"Jeg har lært mig, at man også skal kunne tage lidt gas engang imellem, for man skal ikke være den der person, som ikke kan tåle en skid."

Hvad er normal? Vi er jo alle sammen forskellige?

Hele diskussionen om, hvad det vil sige at have et handicap og om forskellen mellem unge med handicap og unge uden, kan hurtigt blive til en snak om, hvad der er 'normalt'. Og det bryder deltagerne sig ikke om. Mange reagerer meget stærkt på begrebet 'normal', for hvad er det egentlig lige det er? En pige med spastiske lammelser uddyber:

"Jeg synes ikke, der er noget, du kan kalde normal. Vi er jo alle sammen forskellige. Det er et åndssvagt udtryk. Tænk hvis vi alle sammen var normale, så var vi sgu da kedelige! Så det synes jeg er dumt."

At være normal eller ej er noget, mange af de unge på seminaret har reflekteret over i forvejen. Måske har de diskuteret det med andre, eller også har det været genstand for nogle personlige overvejelser i kraft af de oplevelser, deltagerne har været ude for – som fx at blive mobbet i skolen. Mange af deltagerne har altså, direkte eller indirekte, været nødt til at forholde sig til, hvad det vil sige at være normal kontra unormal. Og mange af dem har en helt klar mening om den holdning, som de på forskellig vis møder i hverdagen. Følgende er udsagn fra en pige, der har spastiske lammelser, en dreng med ADHD og Tourette, samt en døv dreng:

"Normal er noget, vi mennesker har fundet på. Men det er ikke noget, der findes. Normal findes ikke. For vi har vel alle sammen en skavank?"

"Det der med normal – betyder det, at man aldrig har et problem, at man altid har det godt? Det kan ikke lade sig gøre. Alle kender jo til at have et problem. Der er altid et eller andet, der kunne være anderledes."

Holdningen blandt deltagerne er, at alle mennesker er forskellige. Der er derfor ikke noget, der kan siges at være 'normalt'. I stedet handler det om, at der skal være plads til forskelligheder. Så kunne det i stedet være normalt at være forskellige, som en pige med udviklingshæmning beskriver det drømmeland, hun rejser til om natten, når hun sover:

"Her er alle fuldkommen normale, om man har autisme eller NLD, sidder i kørestol eller mangler et ben. Kommer man derhen, så har man det helt ok, så er man helt normal og kan lige så meget, man vil. Og alle er gode venner!"

Selvforståelse – opsamlende perspektiver

Deltagerne ser i overvejende grad ikke deres handicap som et problem, men som et vilkår, man må lære at leve med. Det er både positivt og konstruktivt og betyder, at de i vid udstrækning fokuserer på udfordringer frem for begrænsninger. Når det så er sagt, er der ingen tvivl om, at det til tider er en hård proces at 'opdage' og erkende sit handicap. Ikke mindst gør det dybt indtryk, når deltagerne fortæller om barske oplevelser med at føle sig anderledes, blive 'gloet' på eller direkte mobbet. Flere af dem giver udtryk for, at det til tider er hårdt. Men det gør også indtryk at notere sig det overskud, deltagerne præsenterer, når de samtidig peger på vigtigheden af ikke at tage det for tungt og tåle lidt gas.

Interessant er deres diskussioner og overvejelser om begrebet 'handicap'. For nogle signalerer begrebet en person, der ikke kan noget, og den opfattelse er ikke attraktiv at blive omfattet af. Det interessante er, hvad der præger forståelsen af begrebet 'handicap', og i hvor høj grad det afspejler den almindelige samfundsmæssige bevidsthed.

Tilsvarende rejser deltagerne en både interessant og relevant diskussion af, hvad normalitet er. *"Normal er noget, vi mennesker har fundet på. Men det er ikke noget, der findes. Normal findes ikke. For vi har vel alle sammen en skavank?"*. Et rammende citat fra en deltager, der sætter fokus på normalitet som et relativt begreb. For hvad skal 'normal' sættes i forhold til?

FN's Børnekonvention, artikel 27 om barnets ret til en levestandard, der sikrer en fysisk, psykisk, moralsk og åndelig udvikling. Forældrenes primære ansvar for at tilvejebringe denne og statens forpligtelse til at hjælpe.

FN's Handicapkonvention, artikel 3 om de generelle principper og hvor et af dem handler om at sikre respekt for de voksende evner, som børn med handicap udvikler, og for deres ret til at bevare deres identitet.

FN's Handicapkonvention, artikel 7 om børn med handicaps ret til at nyde fulde menneskerettigheder, om at al aktivitet for og omkring barnet skal være til barnets bedste, og om barnets ret til at blive hørt og til at få stillet hjælp og støtte til rådighed for at udnytte den ret.

Hvordan oplever de unge at blive mødt af andre mennesker i hverdagen? Hvordan forholder andre sig til et handicap?

Kapitel 8

Kendskab og anerkendelse

Noget af det, der ligger seminardeltagerne allermest på sinde, og fylder mest i deres beskrivelser af hverdagen, er hvordan andre mennesker opfatter dem og deres handicap. Deltagernes fortællinger og diskussioner handler om at møde nye mennesker og fortælle om sit handicap, om hvordan andre forholder sig til ens handicap, om fordomme og berøringsangst og om manglende kendskab og forståelse omkring det at leve med et handicap. Disse perspektiver handler om noget af det allervigtigste i tilværelsen, hvad enten man er ung eller gammel, har et handicap eller ej – hvordan man bliver mødt af andre mennesker.

Noget galt i benene, så er der også noget galt i hovedet!

Det kan være svært at møde nye mennesker. Men seminardeltagerne fortæller om det svære ved at møde nye mennesker, når man selv har et handicap. Hvad skal man fortælle? Og hvordan reagerer folk? Der er stor forskel på, hvordan de unge vælger at tackle situationer med at møde nye mennesker, ligesom der også er forskel på, hvordan folk reagerer på deres handicap. De unge fortæller også om forskellige oplevelser alt efter om deres handicap er til at se med det blotte øje eller ej.

Nogle af de unge med usynlige handicap fortæller, at det kan være svært for andre at forstå, at de rent faktisk har et handicap. Nogle gange opstår der misforståelser,

Uddrag fra novelle:

Min veninde, der var anderledes

I dag ved jeg, at Tea lærte mig at respektere forskelligheder. I dag ved jeg, at man myrdede jøder og handicappede og mange døde i koncentrationslejre. Endte Tea i sådan en? Endte hun her? Jeg ved det ikke. Jeg tænkte på jødestjernen, som jeg fik af Tea. Man skal ikke mærke folk. Vi må ikke glemme holocaust. Vi må ikke glemme, at vi alle er mennesker, og selvom nogen ser anderledes ud end os selv, selvom nogen går anderledes, så kig efter mennesket inde bag. Måske der gemmer sig en kærlig person bag det ydre. Døm aldrig folk på det ydre – det lærte Tea mig. Jeg så op mod himmelen og så fuglene svæve op i luften ligesom dengang, jeg var barn. "Tak Tea" hviskede jeg.

eller der bliver ikke altid taget de nødvendige hensyn, fordi andre ikke kan se deres handicap, eller har svært ved at forstå, hvad handicappet egentlig går ud på. En pige med udviklingshæmning fortæller, at andre ofte tror, hun kan meget mere, end hun egentlig kan:

"Jeg har oplevet det med en computer, og jeg spurgte om der var en, der kunne hjælpe mig. "Jo, du skal gøre sådan og sådan, og så skal du kigge på kortet, og så skal du læse det op." "Jamen, det kan jeg ikke." – "Jo du kan! Det kan alle!""

De unge med fysiske og synlige handicap fortæller omvendt om situationer, hvor folk ikke tror de kan finde ud af bestemte ting, fordi de sidder i kørestol, ikke kan se, høre eller går mærkeligt. En pige med spastiske lammelser har oplevet det flere gange:

"Folk kan tro, at bare fordi der er noget galt med benene, så tror folk også, der er noget galt oppe i hovedet et eller andet sted."

Uanset om man har et synligt eller usynligt handicap, så deler mange de samme oplevelser i forhold til at skulle fortælle andre mennesker om deres handicap. For nogle

kan det aflive de fordomme, de møder, og for andre kan det hjælpe til, at folk tager de rette hensyn. En pige med autisme, der først har fået sin diagnose for nyligt, fortæller at det var en kæmpe hjælp for hende at møde nye mennesker og kunne fortælle om sit handicap, mens nogle af hendes gamle venner blev skræmte over hendes diagnose:

"Efter jeg har fået min diagnose, er det blevet nemmere at få venner, synes jeg. Jeg kan fortælle dem, hvad der er galt, i stedet for de synes, jeg er underlig. Og de accepterer det, de fleste af dem. Lige da jeg havde fået diagnosen, de gamle venner – næsten alle sammen – de smuttede, fordi de ikke kunne finde ud af, hvad det var, der var galt. De blev bange for mig. Det var et meget stort svigt, jeg fik der."

Rart at snakke om sit handicap

De unge møder meget forskellige reaktioner, når de skal fortælle andre om deres handicap. Men flere fortæller, at det kan være rart at melde klart ud omkring deres handicap, når de møder nye mennesker. Flere af de unge fortæller, at de ved skolestart i 10. klasse, i gymnasiet eller på handelsskolen har valgt at stille sig op og fortælle de andre elever om deres handicap. Det hjælper til, at folk

Fordomme og Barrierer

Billedet viser med forskellige farver, hvor åben man er overfor mennesker med handicap. Den sorte farve er en barriere mod folk med handicap. Den grønne farve er mennesker med handicap. De smalle stribe farver repræsenterer de få mennesker, der interesserer sig for mennesker med handicap. De bredere striber viser alle de mennesker, som ikke vil have noget med mennesker med handicap at gøre. Der er ikke mange mennesker, der interesserer sig for mennesker med handicap, mener maleren. Og der er ingen 'normale' mennesker, der bryder barrieren.

ikke går rundt og snakker i krogene, kigger mærkeligt eller ligefrem opdigter historier om, hvad der er galt. En pige, der har knogleskørhed, fortæller:

"Jeg har været en rigtig meget genert pige, som ikke kunne sige ret meget og har haft lidt af en social fobi, så jeg har haft svært ved, at der var mange mennesker og skulle gå frem og sige, hvad det var. Men jeg synes ikke, det gik særligt godt, for så lavede folk en forestilling om, hvad jeg fejlede. Og det kom til mange ting. Det blev til mobning om, at jeg var blevet banket som lille, og det var derfor jeg sad i kørestol. Og der kom alle mulige idéer om, hvad jeg fejlede. Så da jeg skulle starte i 10. klasse, der sagde jeg også bare; "Det her fejler jeg, og sådan er det." Og det synes jeg da hjælper bedre, selvom de ikke helt har forstået, hvad jeg fejler, så ved de, at jeg i hvert fald ikke er blevet banket som lille eller en eller anden underlig ting."

En svagsynet fortæller på samme måde om sin oplevelse med at stille sig op foran de andre og fortælle om sit handicap:

"Jeg startede også den første dag med at rejse mig op og sige; "Jeg er synshandicappet". Så var det ligesom slået på plads. Det er ikke noget med, at de går og tænker, at man er underlig, fordi man ser på en speciel måde, fordi de ved, hvorfor man gør det. Og det tror jeg er meget meget vigtigt. At man starter med at fortælle hvorfor."

Selvom det ikke er let at stille sig op foran mange mennesker, så er det altså nogle gange bedre, at andre ved, hvad ens handicap drejer sig om. Mange bliver mere imødekommende, når de ved mere om det, de umiddelbart oplever som 'anderledes' eller 'mærkeligt'. Som en pige med autisme forklarer, så har det at fortælle andre om sit handicap hjulpet til, at hun ikke længere automatisk bliver dømt som dum, fordi der er ting, hun har svært ved eller misforstår. At fortælle andre om sit handicap kan også hjælpe til at lette stemningen og indbyde andre til at lære en at kende. En pige, der er blevet lam i højre side efter en blodprop, fortæller, at hun på efterskolen valgte at fortælle de andre elever om sit handicap fra start af, og at det var rigtig rart at få snakket stille og roligt med de andre om det.

"Jeg synes det var rigtig rart at snakke om, for så vidste jeg, der var nogen, der var interesserede. Så kan vi godt lave lidt sjov med det og grine af det og det synes jeg er rigtig dejligt, fordi jeg ved, det er for sjov. Førhen hvis der var nogen, der var begyndt og grine, så ville jeg nok blive lidt ked af det."

N's digt

*Hvis verden sagde stop,
og fik øjnene op.
For alt det der sker,
og hører hvad vi si'r.*

*Hører vores klang,
men også vores sang.
Og lytter til de ord,
som vi håber og tror.
Kan hjælpe folk som os,
for vi vil ikke være en klods.*

*En klods om benet,
som bare er stenet.
En klods der sidder fast,
og som bare er en last.*

*I skal se, at vi er her,
Og at vi kan så meget mer!
For vi har også et liv,
og får at vide: "Lad vær' med og piv!"*

*For når følelserne kommer frem og bliver
slemme,
Så har folk det med at glemme.
At vi er mennesker med et hjerte,
som også gør ondt, når det bliver udsat
for smerte.*

Lige meget om man vælger at stille sig op foran alle, eller snakker med nogle få om det, så har de fleste deltagere en oplevelse af, at det hjælper at få fortalt og uddybet omkring deres handicap. Nogle har dog sværere ved at forklare til andre, hvad deres handicap går ud på. De har meget svært ved at sætte ord på det. Det gælder især de unge, der har et handicap, som man ikke kan se med det blotte øje, og som kan være lidt mere komplekst for andre at forstå. En ung med ADHD oplever, at andre

børn og unge ikke rigtig ved, hvad ADHD betyder. En anden ung med ADHD deler samme oplevelse, og har også haft svært ved at forklare det til andre. Han har dog efterhånden lært at sætte nogle ord på det. Han forklarer andre følgende om sit handicap:

"At det er en sygdom... eller et handicap, jeg ikke kan gøre for. Som er medfødt. Og der er nogle gener, som ikke rigtig hænger sammen, som gør, at jeg ikke så godt kan koncentrere mig og at jeg ikke så godt kan sidde stille på en stol fx i lang tid. Og at hvis ikke jeg får min medicin, så kan jeg godt blive meget aggressiv."

Det er lidt træls, at folk dømmes mig på noget, jeg ikke kan gøre for!

Nogle unge kan selv sætte ord på deres handicap, og nogle får hjælp fra lærerne til at forklare de andre elever, hvad det går ud på. Men det er ikke alle, der bryder sig om at skulle fortælle om deres handicap til personer, de lige har mødt. De vil gerne have, at folk lærer dem at kende som person først – og ikke ud fra deres handicap. En pige fortæller:

"Jeg venter med at fortælle om mit handicap til de har lært mig at kende. Den jeg er, i stedet for at de skal lære mit handicap at kende først. Hvis det så ikke er, at det går godt, altså at vi ikke bliver særligt gode venner, ja, så slutter jeg vel bare kontakten i stedet for at gå videre og fortælle om det."

Nogle finder det svært at fortælle andre om deres handicap, fordi de har haft mange oplevelser, hvor folk reage-

rer negativt eller opfører sig mærkeligt overfor dem. En dreng fortæller:

"Nogle gange, når jeg møder nye mennesker, så hvis jeg kommer til at fortælle, at jeg har ADHD lidt for hurtigt, så dømmes de mig nok lidt på det. Det er sådan lidt træls, der er nogen, der dømmes en på noget, man ikke kan gøre for."

Deltagerne på ungeseminaret fortæller om mange forskellige situationer, hvor de oplever at blive dømt på deres handicap, og at folk behandler dem på en måde, de ikke bryder sig om. Flere af de unge fortæller, at de ofte oplever, at voksne taler ned til dem, fx lærere. De oplever, at de voksne misforstår dem. Det er især unge med udviklingshæmning eller udviklingsforstyrrelser, der oplever, at voksne nogle gange taler ned til dem, og at der bliver taget for meget hensyn til dem:

"Mine lærere, de kan godt tale sådan ned til mig nogle gange. Det, jeg mener, er: Hvorfor kan du ikke bare tale til mig som en helt normal person? Altså se bort fra, at jeg er handicappet, og bare se mig som et menneske?"

"Man kan jo ikke feste, når man sidder i kørestol?"

Mange af deltagerne fortæller om de fordomme, de bliver mødt med – også fra deres jævnaldrende. Andre unge kan have svært ved at forstå, hvad det vil sige at have et handicap, og nogle gange tror de ikke, man kan eller har lyst til bestemte ting. En ung pige med knogleskørhed og en døv dreng fortæller om de reaktioner, de har fået fra deres jævnaldrende:

"De sagde: "Jamen, man kan jo ikke feste, når man sidder i en kørestol, fordi det kan man ikke!". Så sagde jeg: "Hvad er det for noget sludder, det kan man godt!". Det er jo bare ens personlighed, der standser en. Man sætter selv sine grænser. Og hvis man gerne vil have det sjovt, hvorfor skulle ens kørestol så standse en? De havde nærmest bare sat handicap-pede i en bås som dem, der ikke har det sjovt!"

"Hørende, de tror, at døve ikke kan særlig meget, men så viser jeg bare – altså, det er jo den bedste måde at få den fordom væk på – at bare vise, at man kan. Og på den måde accepterer de også min døvhed, ikk'?"

Der kan være mange misforståelser og fordomme omkring det at have et handicap. Nogle er generelle fordomme, som de unge oplever som barrierer, der skal nedbrydes, når man møder nye mennesker. Andre er mere simple misforståelser i hverdagen, som man kan blive nødt til bare at smile ad, som en svagsynet fortæller:

"Jeg har oplevet det et par gange. Det kan være sådan noget som en taxachauffør, hvor han simpelthen siger: "Nu rører jeg lige ved dig!". Altså, det er ikke noget, der generer mig, men jeg kan ikke lade være med at grine ad det. Jeg synes sgu, det er meget sjovt: "Nu rører jeg lige ved dig!". Det er jo en misforstået venlighed, det er en lidt overdrevet venlighed, men det er jo bare for at være søde, så man kan ikke bebrejde dem noget, synes jeg. Jeg tror bare, man bliver nødt til at trække lidt på smilebåndet."

De kan godt finde på at holde sig væk

Mange af deltagerne fortæller om situationer, hvor de er blevet mødt med mærkelige kommentarer. Men rigtig mange af de unge fortæller også om de manglende kommentarer og spørgsmål, og om den berøringsangst de på forskellig vis oplever i hverdagen. Det kan være, når folk kigger væk på gaden, ikke ved, hvordan de skal opføre sig i bestemte situationer, eller slet ikke tør henvende sig. En pige med muskelsvind fortæller:

"Jeg tror også, at mange nye mennesker, simpelthen unge på ens egen alder, har svært ved at gå hen, for eksempel til mig, for de ved ikke om: "Kan hun snakke? Er hun hjerne-skadet? Er hun egentlig tre år?" eller et eller andet. Fordi, det er meget tabubelagt egentlig at være handicappet. Det tror jeg i hvert fald, at det er."

Flere fortæller, at de nogle gange oplever at føle sig næsten usynlige, fordi folk ikke ved, hvordan de skal agere

Et hjerte der står i flammer

Maleren oplever tit at være ked af det eller sur, men det er ikke hendes handicap, der gør hende ked af det, men derimod andre mennesker.

Mød mig som et menneske

Vers 1:

Hvis du kunne se mig
Gennem mine øjne
Ku' du se så meget mer'
Men du kigger ikke
Måske er du bange?
Bryd muren ned
Se hvad der sker!

Omkvæd:

Mød mig som et menneske
Mød mig med åbenhed
Se mig som jeg ser dig
Ën som der er noget ved

Vers 2:

Om du så er lærer
Eller bare bekendt
Synes du det er en smule svært
Men kom bare nærmere
Vær ikke bange
Vi to kan sagtens få det lært

Omkvæd:

Mød mig som et menneske
Mød mig med åbenhed
Se mig som jeg ser dig
Ën som der er noget ved

Ën som der er noget ved

Ën som der er noget ved

og derfor nogle gange bare holder afstand til dem:

"Der er mange, der ikke lige ved, hvad de skal gøre af en. Altså, hvis man fortæller det til en, hvad man så skal gøre. Altså mange gange, så kan de godt finde på at holde sig væk, fordi de sådan ikke ved, hvad de skal gøre."

Det manglende kendskab

Deltagerne oplever en afstandtagen omkring deres handicap, som er meget svær at vænne sig til. En af deltagerne, som har haft kræft, fortæller om sin tid i skolen, hvor de andre elever ikke kunne forholde sig til hende:

"Jeg kan i hvert fald huske i min gamle klasse, dengang de fik at vide, at jeg var syg, altså da holdt de sig bare langt væk fra mig. Som om det var noget, der smittede. De forstod ikke helt, hvad det hele det gik ud på. De spurgte mig aldrig om, hvordan det gik. De var bare sådan ligeglade med, hvordan jeg havde det og sådan noget. Fordi jeg ikke var ligesom dem, tror jeg. Altså, der var aldrig nogen, der sagde noget til mig."

En følelse af at andre er ligeglade med en, at man bliver overset, kan påvirke de unge meget hårdt. Men lige meget hvilken reaktion deltagerne oplever at blive mødt med, så er alle enige om, at fordommene og berøringsangsten mest af alt skyldes folks manglende kendskab og forståelse omkring det at have et handicap.

"Det er slet ikke, fordi folk er onde, tror jeg. Men det er bare det der manglende kendskab. Det er bare det vigtigste. Det er i hvert fald det grundlæggende i de problemer, jeg støder ind i."

Og deltagerne kan godt forstå, at folk ikke har så stort et kendskab til det at have et handicap. De oplever også selv, at de mangler et større kendskab til andre former for handicap end deres eget:

"Men der er jo mange former for handicap, så det er jo også klart, at der er manglende kendskab. Jeg kender da heller ikke til mange handicap."

Deltagerne efterspørger generelt mere information og debat om det at have et handicap. De kommer selv med forslag til, hvordan man kan give andre indsigt i, hvordan det er at have et handicap. Nogle foreslår fængende plakater, reklamer og artikler med budskaber omhandlende det at have et handicap – at man stadig skal respekteres som menneske. Og rigtig mange foreslår, at unge med

handicap skal komme ud på skoler, efterskoler og gymnasier for at fortælle om deres oplevelser med at have et handicap. Det er vigtigt, at det fortælles på en ung, sjov og levende måde, så andre unge har let ved at relatere til det. Andre påpeger, at det er vigtigt, at lærerne også skal have mere viden om de enkelte handicap, så de kan fortælle de andre i klassen, hvad den pågældende elevs handicap går ud på. Det er deltagernes pointe, at børn helt ned i de små skoleklasser lærer, at det er ok at se anderledes ud, at gå anderledes, forstå eller kommunikere ting anderledes – det er stadig mennesker med følelser ligesom dig og mig. Det fortæller en pige med knogle-skørhed:

"Jeg synes, man bør informere de fleste unge om, at handicappede, de har følelser ligesom dig, og de er præcis ligesom dig. De mange mennesker, jeg har fortalt det til på efterskolen og på gymnasiet og på handelsskolen, de har virket sådan: "Nå, findes der også sådan nogle som dig?""

Hellere blive kigget på end overset!

Derfor savner de unge, at folk tør spørge ind til dem og deres handicap. De vil langt hellere svare på spørgsmål

og skulle forklare om deres handicap end blive behandlet på en måde, hvor de føler sig anderledes, misforstået eller overset. Men mange oplever, at folk er bange for at spørge dem. De er måske bange for at stille dumme spørgsmål og såre eller støde den pågældende. Men det er en misforstået høflighed forklarer en svagsynet dreng:

"Det der med, at folk er bange for at spørge, det er jo ærgerligt, fordi man kunne blive så meget klogere ved at spørge. Så det er jo trist, at folk er så bange for at såre, fordi et eller andet sted så sårer man jo mere ved at holde sig væk end ved at komme og spørge. Et eller andet sted, så er det jo meget, meget vigtigt, at folk de kommer hen og spørger!"

Nogle af de unge fortæller, at følelsen af at blive ignoreret påvirker dem meget. Det at spørge ind til deres handicap er ikke kun med til at aflive de fordomme, der kan være, men vigtigst af alt sender det for mange af de unge et signal om, at andre er interesserede i dem og deres situation:

Not that different

Vi er forskellige udenpå, men indeni er vi de samme. Maleren vælger at bruge engelsk til at udtrykke, hvad billedet handler om. Maleren fortæller: I know we are different but deep inside us we are not that different at all. Maleren har lavet et aftryk af sin højre og venstre hånd.

Se mig fra nær og fjern

Maleren har malet sig selv i centrum, så man vælger, hvilke briller man vil se maleren med. Med de store briller forsvinder maleren i mængden.

"Det er da dejligt at blive accepteret af de normale mennesker eller hvad man skal sige, fordi man kan jo godt føle sig lidt udenfor sommetider, når man bare synes, at alle andre snakker sammen, og man bare sidder og kigger. Og så er det dejligt, når der er nogen, der kommer hen og spørger til, hvad det egentlig er, det går ud på."

"Det er bedre at blive kigget på end at blive overset. Jeg har ikke noget imod, at folk går hen og spørger mig. Hellere det end man bliver overset, eller de kigger ned i jorden, når man går forbi."

Man er som alle andre, indtil det modsatte er bevist!

Deltagerne giver udtryk for, at det at fortælle andre om sit handicap, at lade folk komme hen og spørge, ofte afhjælper at man bliver sat i bås og bliver holdt udenfor. Det bidrager i stedet til, at folk får en større forståelse for, hvem man er, og på den måde kommer handicappet til at fylde mindre, jo mere andre kender til det. Jo mere bliver man mødt som et menneske ligesom alle andre. Det er om noget hovedbudskabet fra seminardeltagerne. De vil ikke dømmes, sættes i bås eller blive mødt som 'underlige'. Derfor er de unge rigtig trætte af, at andre ser handicappet, før de ser mennesket bag, når det burde være lige omvendt:

"Folk ser meget en person som 'et handicap', og så er der en person i modsætning til: Der er en person, og så er der måske et handicap. Og det gør, at de holder sig ret langt væk, og de lærer aldrig personen at kende. Man føler sig lidt overset, for man er jo præcis som alle andre og har lige så mange ting, man gerne vil sige ligesom alle de andre, men så bliver man holdt tilbage på en eller anden måde."

At folk ofte møder dem som 'handicappede' kommer seminardeltagerne med mange eksempler på fra hverdagen. Nogle af de unge med synlige, fysiske handicap har oplevet, at folk er meget hurtige til at dømme dem. Nogle af dem, der sidder i kørestol, fortæller om oplevelser, hvor folk har henvendt sig til deres hjælper i stedet for dem selv:

"Når man så sidder i kørestol, der synes jeg virkelig det er sådan, folk taler ikke til én, men sådan hen over én og har heller ikke sådan øjenkontakt og en hel del tror også, at man bare ikke kan forstå noget sådan. Så i stedet for at sige: 'Hvordan har du det?', så sagde de: 'Hvordan har hun det?'"

"Jeg synes det er ok, at man starter med at spørge personen selv, i stedet for at snakke i 3. person, for man føler sig som en eller anden ting – et eller andet, der kommer fra en helt anden planet. Det er ikke særlig fedt."

Mest af alt ønsker de unge på seminaret at blive mødt som alle andre, at blive mødt som mennesker. Mest af alt vil de gerne have, at andre folk giver dem en chance, som en pige med spastiske lammelse formulerer det:

"Jeg gad godt, at folk troede, man var ligesom alle andre, indtil det modsatte var bevist!"

Kendskab og anerkendelse – opsamlende perspektiver

Som tidligere beskrevet betyder det uendelig meget for unge med handicap, hvordan de bliver mødt af omverdenen. Deltagerne oplever jævnligt at blive mødt med fordomme i det omgivende samfund, fx ved, at der bliver talt hen over hovedet på dem, bliver talt ned til dem eller ved at de bliver omtalt i 3. person. Især unge med udviklingshæmning eller udviklingsforstyrrelser oplever, at nogle voksne nogle gange taler ned til dem.

Flere oplever at blive '(be)dømt' på deres handicap alene. Et meget klart budskab fra deltagerne er derfor: Se os som mennesker og ikke som handicappede. En anden type reaktion kan være 'afstand'. Deltagerne oplever en vis berøringsangst fra omgivelserne. Men som én udtrykker det: *"Hellere blive kigget på end overset!"*

Grundlæggende er deltagerne overbeviste om, at fordomme og berøringsangst mest af alt skyldes manglende kendskab og forståelse for det at have et handicap.

Deltagernes udsagn peger på følgende perspektiver:

- Generel mere information og debat om, hvad det vil sige at have et handicap, evt. i form af kampagner.
- Unge med handicap skal ud på skoler, efterskoler, gymnasier m.v. og fortælle, hvordan det er at leve med et handicap.
- Handicap skal være et tema på alle relevante uddannelser: I grundskolen, på seminarierne, på sociale højskoler, på sundhedsuddannelser, på arkitektuddannelser og på en række andre efter- og videreuddannelsessteder.

FN's Børnekonvention, artikel 27.

FN's Handicapkonvention, artikel 3.

FN's Handicapkonvention, artikel 7.

Konventionsartiklerne er beskrevet under kapitlet om selvforståelse.

Kapitel 9

Perspektiver for det videre arbejde med vilkår og rettigheder for børn og unge med handicap

Vi er sikre på, at alle voksne sagsbehandlere, lærere, forældre m.fl. ønsker, at børn og unge med handicap skal have et godt liv med optimale muligheder. Derfor gør det også et stort indtryk, hvad der fylder hos de børn og unge, som har deltaget i DH's seminarer og i interviews. Flere af dem giver klart og tydeligt udtryk for, at de føler sig overset, ikke respekteret, ikke lyttet til, ikke taget alvorligt, ikke udfordret.

Børn og unge med handicap har meninger. De har krav og ønsker til deres tilværelse i mange forskellige retninger. Om hvordan de gerne vil bruge fritiden, om dagtilbud, skole og klub, om hjælpemidler og støtte. De vil have uddannelse og arbejde på lige fod med andre unge.

Børn og unge med handicap bør inddrages og være med til at tage beslutninger, der vedrører deres eget liv. Men det bliver de oftest ikke. Ofte er det voksne, der tager beslutninger på vegne af børn og unge med handicap. Voksne ved nok, hvad der er bedst. Tilsyneladende betyder ivrigheden efter at hjælpe og beskytte børn og unge med handicap, at der ikke i tilstrækkelig grad lyttes, læres og gøres brug af de unges egne ønsker. Tilsyneladende medfører hensyn og beskyttertrang – sammenholdt med et element af besvær – en rådvildhed i forhold til, hvordan man kan lytte til og inddrage børn og unge med handicap.

Konkrete barrierer

De børn og unge, der har deltaget i projektet har efterlyst læring. De giver klart og tydeligt udtryk for, at de gennem hele skoletiden har oplevet ikke at have ordentlige muligheder for at udnytte deres læringspotentiale. *"Vi vil have en skole, hvor vi lærer noget."* *"Vi vil ikke på tur, hver gang vejret er godt, og bage boller og drikke te når det regner."* *"Vi vil udfordres intellektuelt, vi vil se, hvor langt vi kan nå."* En fik at vide, at han ikke kunne lære matematik. Så blev han stædig, knoklede og tog afgangsprøve. En anden har ikke haft engelsk. *"Det har vi ikke på en specialskole, så er du for dygtig,"* lød forklaringen. Deltagerne har ikke haft en oplevelse af, at lærerne og skolen har set dem som de er og har lyttet til, hvad de gerne vil og kan.

I stedet har de oplevet at blive undervist efter fordomme om, hvordan de er og hvad de kan opnå.

Mange har behov for hjælpemidler og støtte til hverdagens gøremål og i skolen og daginstitutionen. Det er afgørende for udbytte og for oplevelsen af at blive set og respekteret, at man får den rette støtte – i rette tid. Desværre har mange oplevet, at støtten var længe om at blive bevilget, hjælpemidler længe om at blive leveret og installeret. I sig selv kan det betyde, at der er aktiviteter og undervisning, som den enkelte ikke kan deltage i. Det kan også betyde, at man er mindre eller slet ikke selvhjulpne, før støtten er på plads.

Mange har oplevet ikke at blive inddraget i, hvilken støtte, der blev givet. Skal hjælpemidler nødvendigvis være skrumlede og grimme? Når man tænker på diskussioner

om cykelhjelm mellem forældre og børn i almindelighed, hvordan kan det så undre, at børn og unge med handicap kan føle sig udstillet og totalt sat uden for indflydelse, hvis ikke de er taget med på råd om valg af rolator, kørestol, kikkert eller computer m.m.?

En del bevilgede hjælpemidler står sikkert ubrugte hen, fordi de simpelthen bliver anset for så pinlige, at barnet eller den unge fravælger at benytte dem. Det kan have alvorlige konsekvenser i form af funktionstab og dermed bidrage negativt til den enkeltes udvikling som en aktiv og deltagende samfundsborger – og det er netop det, som børn og unge med handicap gerne vil være.

Børn og unge med handicap har ofte længere transporttid til og fra skole. Mange skal også løbende til behandling eller på anden måde være i kontakt med sundhedssystemet. Dertil kommer kontakten til sagsbehandleren og evt. andre instanser for at sikre, at hjælpemidler og støtte er på plads til tiden. Men børn og unge med handicap har også brug for - og ret til - fritid. Hvad enten de vælger en fritidsaktivitet, foretrækker ingenting at lave, eller vælger at "hænge ud" med vennerne. Der skal være plads til og mulighed for selvvalgt fritid. Det er nødvendigt med større fokus på, hvilke muligheder, der er for, at børn og unge med handicap har dette rum til deltagelse i forskellige former for fritidsaktiviteter, fx sport.

Medborgerperspektiv

Sammenfattende er oplevelsen hos deltagerne, at de i for høj grad er blevet pakket ind i vat og bomuld, at de ikke i tilstrækkelig grad er blevet hørt, lyttet til og taget med på råd i selv de mest indgribende og personlige beslutninger og foranstaltninger.

Denne adfærd, hvor deres ønsker, synspunkter og kompetencer ikke bruges, medfører gradvist og systematisk en tilvænning til den situation, at andre beslutter for dem – at deres egne meninger ikke tæller. De bliver ikke udfordret til at formulere egne holdninger og give deres mening til kende.

Der er derfor risiko for, at de udvikler en passiv adfærd frem for et aktivt medborgerskab, hvor de selv er i stand til at sige til og fra. Der er risiko for, at børn og unge med handicap socialiseres til en passiv voksertilværelse, hvor selvbilletedet rækker til at forestille sig et liv på førtidspension.

At høre til i en social sammenhæng og have indflydelse på sin tilværelse inden for de sociale rammer er helt fundamentalt for det aktive medborgerskab og for livskvaliteten i øvrigt. Medborgerperspektivet handler om at sætte den enkelte borger med handicap i stand til at blande sig og aktivt tage del i udformningen af sit eget liv.

Derfor er der brug for en fundamental forandring af tænkningen og holdningerne til, hvad børn og unge med handicap kan og skal inddrages i og bidrage med. Børn og unge med handicap skal ses som aktive engagerede mennesker med ressourcer, kompetencer og erfaringer, som samfundet har behov for. Hver enkelt har krav på og behov for at blive respekteret som individ og for at blive set og hørt som det unikke og deltagende menneske, der er tale om. Først når vi formår det, kan vi for alvor tale om, at vi har et inkluderende samfund - i stedet for de parallelle kulturer, som Danmark har udviklet på flere områder indenfor handicapområdet.

Det begynder med børnene...

Mød mig som et menneske!

- en rapport udarbejdet af Danske Handicaporganisationer i forbindelse med projekt "Børn og unge med handicap siger deres mening", 2008

Børn og unge med handicap er eksperter, når det gælder deres egen hverdag. Derfor skal de også inddrages i de spørgsmål, der vedrører dem selv. Med projektet "Børn og unge med handicap siger deres mening" sætter Danske Handicaporganisationer fokus på vilkårene for børn og unge med handicap ved at lade dem tale deres egen sag. I alt 37 unge med vidt forskellige handicap i alderen 14-18 år har fortalt om deres oplevelser i hverdagen. Formålet med denne rapport er at formidle de unges udsagn videre, at bidrage med perspektiver for det videre arbejde med vilkår og rettigheder for børn og unge med handicap, samt at fremme inddragelse af børn og unge med handicap generelt.

Udover rapporten udarbejdes en metodeværktøjskasse, hvor man kan læse om de anvendte metoder og de erfaringer, der er blevet gjort i arbejdet med at inddrage børn og unge med handicap. Endelig udformes en checkliste til kommunerne til brug i vedtagelsen af den lokale børnepolitik.

Danske Handicaporganisationer

Danske Handicaporganisationer
Kløverprisvej 10 B
2650 Hvidovre
Tlf. 3675 1777 - Fax 3675 1403
dh@handicap.dk
www.handicap.dk

